

Antonina KOZYRSKA 

Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu

kozyrska@umk.pl

STATUS JĘZYKA ROSYJSKIEGO NA OBSZARZE PORADZIECKIM

STAN PRAWNY – ZAGROŻENIA – PERSPEKTYWY – WYZWANIA

ABSTRACT The Russian Language Status in Post-Soviet Space: Legal State – Threats – Prospects – Challenges

For many years of the existence of the Soviet Union, the status of the Russian language was semi-official, although it played a large role in the public space. Only the act on the Languages of the Nations of the USSR of 1990 approved its status as an official language in the entire territory of the USSR. After the collapse of the Soviet Union, its former republics began to shape their own language policies, guided by national interests, considering the current linguistic situation and historical conditions. The effect of these activities was the diversified status of the Russian language (as state, official, inter-ethnic communication, national minority or foreign). The main purpose of the article is to present the differences in the status of the Russian language in the post-Soviet countries, primarily in the formal and legal aspect. An additional question was whether the legal status of the Russian language reflected its actual position in public and social life in the individual countries. The problem continues to be relevant, especially in the context of the foreign policy goals pursued by the Russian Federation and security threats.

Keywords: post-Soviet space, Russian language, legal status of the language, language policy, national and ethnic minorities, threats to security

Słowa kluczowe: obszar poradziecki, język rosyjski, status prawny języka rosyjskiego, polityka językowa, mniejszości narodowe i etniczne, zagrożenia dla bezpieczeństwa

UWAGI WSTĘPNE

W rozważaniach na temat statusu języka w państwie należy uwzględnić dwa podstawowe aspekty. Pierwszy dotyczy oficjalnego statusu języka w państwie, uregulowany w krajowych aktach normatywno-prawnych. Precyzują one formalnoprawną sytuację języka i zakres posługiwania się nim w różnych sferach życia, głównie publicznego i społecznego. Na użytek poniższych rozważań trzeba wyjaśnić kilka kluczowych pojęć, które są stosowane w ustawodawstwie państw Europy Wschodniej i Azji Centralnej. Jednym z nich jest język państwowy (urzędowy) i jako język *integracji narodowej w sferze politycznej, społecznej i kulturowej i równocześnie jest symbolem danego państwa i narodu*¹. Ze względu na wymienione funkcje musi on być wybrany przez organy władzy państwa i jako oficjalnie obowiązujący musi być stosowany w pracy organów i instytucji państwowych, w dyplomacji, aktach prawnych, korespondencji służbowej, w siłach zbrojnych, orzecznictwie sądowym, publicznych mass mediach, edukacji itp. Dodatkowo istnieje język oficjalny, który dotyczy głównie obszaru administracji publicznej, zwłaszcza samorządowej, czy sądownictwa. W społeczeństwach wieloetnicznych może to być inny język niż państwowy. W życiu codziennym może on *de facto* dominować język państwowy, któremu wówczas pozostaje odgrywanie roli symbolicznej. Wspomniane rozróżnienie nie jest powszechnie stosowane na świecie, w tym w Polsce. W literaturze naukowej i ustawodawstwie występuje także pojęcie języka komunikacji międzyetnicznej, który służy do porozumiewania się mieszkańców danego państwa pochodzących z różnych grup etnicznych². Natomiast język tytularny to język grupy etnicznej, od której pochodzi nazwa jednostki administracyjno-terytorialnej (np. państwa, republiki czy jednostki autonomicznej).

Poza tym należy brać pod uwagę faktyczny status określonego języka. Determinuje go m.in. sytuacja językowa, czyli rzeczywisty kontekst stosowania określonego języka w życiu społecznym w konkretnej epoce. Kształtuje się on pod wpływem szeregu czynników, takich jak: ustawodawstwo językowe, historyczne uwarunkowania, potencjał demograficzny języków, w tym niepokrywanie się podziałów etnicznych z językowymi, czy system edukacji³.

Dla dalszych rozważań istotne jest także ustalenie statusu języka rosyjskiego w kluczowym momencie, za który należy przyjąć rozpad Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich (ZSRR), kiedy to niepodległe państwa zaczęły formować własną politykę językową. Niemal do tego momentu status języka rosyjskiego, podobnie jak innych języków używanych w państwie radzieckim, nie był prawnie uregulowany. Wynikało to z zasady równouprawnienia wszystkich języków, którą popierał Włodzimierz Lenin. Faktyczna dominująca pozycja języka rosyjskiego była m.in. efektem procesów

¹ A. Wierzbicki, *Etnopolityka w Azji Centralnej. Między wspólnotą etniczną a obywatelską*, Warszawa 2008, s. 366.

² *Tamże*, s. 366-367.

³ Tenże, „Rosja dla Rosjan”. *Nacjonalizm rosyjski i etnopolityka*, Warszawa 2018, s. 397.

rusyfikacyjnych, które nasilały się od połowy lat 30. XX w. Sprzyjała im walka z alfabetyzmem i unifikacja alfabetów poprzez zastąpienie czcionki łacińskiej cyrylicą⁴. Kolejnym czynnikiem była rezygnacja z polityki korienizacji. Taki półoficjalny status języka rosyjskiego wiązał się nie tylko z utylitarnym uznaniem go za język komunikacji międzyetnicznej, ale miał on być *językiem ojczystym wieloetnicznego narodu radzieckiego*⁵. Choć w ramach nowej wspólnoty ludzi radzieckich dopuszczano różnorodność kulturową i etniczną, to była ona po części zdeetniczowana, ale o zabarwieniu rosyjskokulturowym. Język rosyjski stawał się stopniowo warunkiem awansu społecznego. Polityka wspierania języka rosyjskiego skutkowałą utratą prestiżu i marginalizacją języków nierosyjskich w przestrzeni publicznej, w tym w edukacji. To z kolei prowadziło do obniżenia stopnia lub zaniku znajomości języka narodowego u wielu grup etnicznych, co groziło ich wynarodowieniem. W konsekwencji u schyłku istnienia ZSRR, w świetle spisu powszechnego z 1989 r., 48,8% narodów nierosyjskich swobodnie posługiwało się językiem rosyjskim. Mimo to tylko 13,3% obywateli narodowości nierosyjskiej (18,7 mln osób) uznawało go za swój ojczysty, a to kryterium świadczy o właściwej rusyfikacji. Wrażenie powszechnej obecności języka rosyjskiego wzmagало zjawisko bilingwizmu, czyli swobodnego władania drugim językiem, którym często był rosyjski. W porównaniu do ludności nierosyjskiej etniczni Rosjanie w najmniejszym stopniu (4%) jako drugim władali którymś z języków narodów ZSRR⁶.

Pomimo opisanej sytuacji językowej dopiero związkowa ustawa o językach narodów ZSRR z 24 kwietnia 1990 r. zalegalizowała faktyczny status rosyjskiego jako języka oficjalnego na całym obszarze Związku Radzieckiego przez uznanie go za środek komunikacji międzyetnicznej (art. 4). Równocześnie ustawa pozwalała republikom związkowym i autonomiom na określanie statusu prawnego swych języków⁷. Prawo stanowiło formę odpowiedzi na uchwalane przez republiki związkowe własne ustawy językowe w latach 1989-1990, które przyznały językom narodów tytularnych status państwowych. W obliczu procesów odśrodkowych sformalizowanie statusu języka rosyjskiego miało wskazać na jego konsolidującą rolę. Mimo to centrum polityczne nie zdecydowało się na podniesienie *de facto* dominującego języka do rangi państwowego w obawie przed ostrą reakcją kierownictwa republik, gdyż ten krok mógł być odebrany jako zamach na ich suwerenność. Wspomniana związkowa ustawa obowiązywała właściwie nieco ponad półtora roku, a jej przyjęcie nie zahamowało procesu dekompozycji ZSRR. Na jego gruzach powstało 15 niepodległych państw, które zaczęły kształtować

⁴ M. Arutunova, *Ázykovaâ politika i status russkogo ázyka v SSSR i gosudarstvah postsovetskogo prostranstva*, „Vestnik Moskovskogo universiteta. Seria 25. Meždunarodnye otnošení i mirovaâ politika” [M. Арутюнова, *Языковая политика и статус русского языка в СССР и государствах постсоветского пространства*, „Вестник Московского университета. Серия 25. Международные отношения и мировая политика”] 2012, nr 1, s. 157-160.

⁵ A. Wierzbicki, „Rosja dla Rosjan”..., s. 200.

⁶ *Tamże*, s. 209, 213-214.

⁷ *Zakon SSSR „O ázykah narodov SSSR”* [Закон СССР „О языках народов СССР”], 24 IV 1990, [online] <http://www.consultant.ru/cons/cgi/online.cgi?req=doc&base=ESU&n=57#X6L7ZDT56F6ZLhQA>, 4 VIII 2022.

własną politykę językową. Efektem tych działań był zróżnicowany status języka rosyjskiego w poszczególnych państwach.

Głównym celem niniejszych studiów jest omówienie różnic występujących w statusie języka rosyjskiego w państwach poradzieckich, przy czym uwaga została skierowana na aspekt formalnoprawny. Ogólne zaś nakreślenie sytuacji językowej miało na celu ustalenie, czy oficjalny status języka rosyjskiego w poszczególnych krajach pokrywał się z tym faktycznym, wyznaczającym jego pozycję w życiu publicznym i społecznym. Dodatkowym celem było także ukazanie konsekwencji w kontekście wyzwań bezpieczeństwa. Problem nie traci na aktualności, zwłaszcza w kontekście polityki zagranicznej realizowanej przez Federację Rosyjską wobec obszaru poradzieckiego. Przeprowadzone badania oparto głównie na analizie treści aktów normatywno-prawnych z zakresu polityki językowej oraz literatury naukowej. Studium przypadku i metoda komparatystyczna pozwoliły na egzemplifikację i zestawienie sytuacji językowej i stanu prawnego poszczególnych państw.

STATUS JĘZYKA ROSYJSKIEGO W USTAWODAWSTWIE PAŃSTW PORADZIECKICH

Z uwagi na specyfikę struktury etnicznej, cele polityki wewnętrznej, ale też wybór kierunku geopolitycznego i szereg innych uwarunkowań państwa poradzieckie wybierały różne modele polityki językowej, która m.in. regulowała prawny status języka rosyjskiego. W pierwszym okresie kształtowania polityk językowych (1989-1990) w systemie prawnym większości republik podnoszono status ich języków tytularnych do rangi państwowego. Taki status wcześniej uwzględniały tylko Gruzjińska, Armenijska i Azerbejdżańska Socjalistyczna Republika Radziecka (SRR) w swych konstytucjach z lat 1977-1978. W nobilitacji tytularnych języków republik radzieckich ich elity polityczne upatrywały symbol odrodzenia narodowego i gwarancję suwerenności państwowej. Mimo to większość legislacji – z wyjątkiem estońskiej, litewskiej i w pewnym stopniu łotewskiej – właściwie nie ograniczała funkcji języka rosyjskiego, który był nadal traktowany jako język komunikacji międzyetnicznej. Przeważająca liczba państw (oprócz państw bałtyckich i Tadżykistanu) zachowała w swoich aktach prawnych zapis o obowiązkowym nauczaniu języka rosyjskiego na poziomie szkoły średniej i możliwość studiowania po rosyjsku.

Po rozpadzie ZSRR nowo powstałe państwa, z wyjątkiem Federacji Rosyjskiej (FR), dążyły do osłabienia prawnej pozycji języka rosyjskiego, czemu towarzyszył proces wzmacniania społecznego prestiżu i zakresu stosowania języków tytularnych. Ten kierunek został utrzymany w większości państw poradzieckich, z wyjątkiem trzech, gdzie tendencja okazała się odwrotna. W Republice Białorusi język rosyjski od 1995 r. stał się językiem państwowym, obok białoruskiego. W Kazachstanie również od 1995 r. język rosyjski jest używany na równi z kazachskim jako oficjalny. Z kolei w Kirgistanie od 2000 r. zyskał on status języka oficjalnego, podczas gdy rolę państwowego pełni język kirgiski.

Mimo wskazanej tendencji szczegółowy status języka rosyjskiego jest zróżnicowany – począwszy od języka państwowego, na języku obcym skończywszy. Odnośnie do faktycznego stanu języka rosyjskiego to we wszystkich państwach obszaru poradzieckiego, z wyjątkiem Białorusi, zmniejszył się zakres jego stosowania w edukacji, zwłaszcza szkolnej i humanistycznej. Język rosyjski dominował jednak nadal w naukach przyrodniczych, w sferze opieki zdrowotnej, technologii, obiegu dokumentacji i biznesie. Proporcje między stosowaniem rosyjskiego i języków narodowych są zróżnicowane w zależności od sytuacji językowej państwa⁸.

Z naturalnych względów najmocniejszą pozycję prawną język rosyjski ma w Rosji. W myśl ustawy *O językach narodów Federacji Rosyjskiej* z 25 października 1991 r. językiem państwowym na terenie całego kraju jest rosyjski. Ustawa pozwalała podmiotom federacji na wybór dodatkowo własnych języków urzędowych oraz języków nauczania w szkole. Republiki autonomiczne uchwaliły własne ustawy językowe, w których rolę języka państwowego przyznały dodatkowo językom tytularnym⁹. Wspomniane zasady weszły do konstytucji Rosji z 1993 r. (art. 68) i federalnej ustawy *O językach narodów Federacji Rosyjskiej* z 1998 r. (art. 3). Oba akty prawne, obok języka państwowego (rosyjski i tytularny republik), wprowadzały kategorię języka oficjalnego, który mógł być stosowany w sądownictwie, administracji państwowej, ustawodawstwie w miejscach zwartego zamieszkania określonego narodu. Kolejny krok w kierunku wzmocnienia roli języka rosyjskiego na terytorium całego państwa stanowiła *Ustawa o języku państwowym Federacji Rosyjskiej* z 1 lipca 2005 r. Zobowiązuje ona do jego stosowania we wszystkich sferach życia społecznego, rozwijania jako języka, który sprzyja wzmocnieniu więzi narodów wieloetnicznej Rosji oraz wzajemnemu wzbogacaniu ich kultury duchowej¹⁰.

Implementacja powyższych legislacji do konstytucji i ustaw językowych poszczególnych autonomii narodowych Rosji stworzyła możliwości stosowania ich języków tytularnych na równi z rosyjskim, np. w pracy administracji państwowej i samorządu terytorialnego oraz jako obowiązkowych w szkole. Jednakże w większości przypadków, z wyjątkiem Tatarstanu i Baszkirii, ich wykładanie odbywało się na poziomie szkoły podstawowej, a od niedawna sytuacja dodatkowo się pogorszyła. Wzmacnianiu procesu rusyfikacji narodów Rosji i jednoczesnemu osłabianiu języków tytularnych autonomii sprzyjała federalna ustawa z czerwca 2018 r., która wprowadziła zasadę dobrowolnej, a nie obowiązkowej nauki tych ostatnich. Pomimo rozległej krytyki projektu (np. ze strony Rady Praw Człowieka przy Prezydencie FR) został on przyjęty w pierwszym czytaniu, co spowodowało kryzys na linii centrum – regiony. Rozwiązanie to prowadzi do rugowania języków narodowych ze szkolnictwa i stopniowej utraty tożsamości

⁸ N.B. Mečkovskaa, *Russkij âzyk v postsovetskoe vremâ: što sokrašaet i čto rasširâet obšenie po-russki?* [Н.Б. Мечковская, *Русский язык в постсоветское время: что сокращает и что расширяет общение по-русски?*], [w:] *Russian Language in the Multilingual World*, red. A. Nikunlassi, E. Protassova, Helsinki 2019, s. 228-232.

⁹ Wyjątek stanowiła krótko Republika Tuwa, gdzie w latach 1990-1993 państwowy był wyłącznie język tuwiński.

¹⁰ A. Wierzbicki, „Rosja dla Rosjan”..., s. 392-397.

narodów nierosyjskich. Dzięki większej kontroli systemu oświaty i jej maksymalnej unifikacji Kreml próbuje ograniczyć tendencje odśrodkowe regionów oraz zmniejszyć ich finansowanie w obliczu zachodnich sankcji¹¹. Zagrożenie zaniku znajomości języka ojczystego jest większe w przypadku narodów nieposiadających własnych jednostek narodowo-terytorialnych¹².

Drugim państwem, w którym język rosyjski posiada status języka państwowego, jest Republika Białorusi. Jednak w okresie kształtowania państwowości (1990-1995) stan ten poprzedziła próba białorutenizacji na podstawie ustawy Białoruskiej SRR z 26 stycznia 1990 r. Językiem państwowym został białoruski, natomiast rosyjski był językiem komunikacji międzyetnicznej. Funkcjonowanie języka białoruskiego we wszystkich sferach życia społecznego gwarantowała deklaracja suwerenności państwowej z 27 czerwca 1990 r. Sytuacja zmieniła się po objęciu rządów przez prezydenta Alaksandra Łukaszenkę, który od 1994 r. zaczął realizować politykę integracji Białorusi z Rosją. Na podstawie wyników referendum z 1995 r. w konstytucji z 1996 r. (art. 17) język rosyjski podniesiono do rangi państwowego, obok białoruskiego. Oba języki zostały uznane za języki oficjalne Państwa Związkowego Rosji i Białorusi. W myśl poprawek z 1998 r. do ustawy językowej z 1990 r. język rosyjski w wielu dziedzinach mógł być używany nie tylko równolegle, ale zamiast języka białoruskiego¹³. W efekcie język białoruski przestał być aktywnie wspierany przez państwo. Język rosyjski *de facto* zaczął pełnić funkcję pierwszego języka państwowego, stosowanego w dokumentacji urzędowej, aktach normatywno-prawnych, prasie i mediach, edukacji, nauce i kulturze, a także w życiu codziennym mieszkańców Białorusi. Postępująca russyfikacja stwarza zagrożenie dla rozwoju tożsamości narodowej narodu tytularnego, szczególnie że Białorusini w 2009 r. stanowili aż 84% populacji, podczas gdy etniczni Rosjanie tylko 8%. Niepokojący jest fakt, że ok. 70% ludności w domu rozmawia po rosyjsku, choć 60% uznaje za swój ojczysty język białoruski¹⁴.

W Republice Mołdawii ustawa językowa z 1 września 1989 r. przyznawała językowi mołdawskiemu (z zapisem opartym na alfabecie łacińskim) status państwowego. Rosyjski natomiast uzyskał status języka komunikacji międzyetnicznej na terenie całej republiki, co utrwalalo bilingwizm. Konstytucja z 1994 r. potwierdziła status języka mołdawskiego¹⁵ jako jedyne państwowego. Zagwarantowała też prawo do rozwoju języka rosyj-

¹¹ N.B. Mečkovskaa, *Russkij azыk v postsowetskoe vremâ...* [Н.Б. Мечковская, *Русский язык в постсоветское время...*], s. 230-232.

¹² A. Wierzbicki, „Rosja dla Rosjan”..., s. 397-401.

¹³ *Zakon Respubliki Belaruś ot 13 iulâ 1998 goda №187-3 „O vnesenii izmenenij i dopolnenij v Zakon Respubliki Belaruś «O azыkah v Respublike Belaruś»”* [Закон Республики Беларусь от 13 июля 1998 г. №187-3 „О внесении изменений и дополнений в Закон Республики Беларусь «О языках в Республике Беларусь»”], [online] <http://www.levonevski.net/pravo/razdel2/num7/2d715.html> – 12 III 2023.

¹⁴ K. Pietkiewicz, *Mapa etniczna obszaru byłego ZSRR*, Toruń 2019, s. 39.

¹⁵ W późniejszych latach toczyła się dyskusja na temat tej nazwy języka państwowego, ponieważ występowała sprzeczność z tekstem deklaracji niepodległości, gdzie w tej roli miał być używany język rumuński. Po 2012 r. rządząca wówczas prozachodnia koalicja Sojusz na rzecz Integracji Europejskiej bezskutecznie starała się zmienić zapis konstytucji tak, by językiem państwowym był rumuński. Zmianę tę udało się przeprowadzić w parlamencie dopiero 3 marca 2023 r., po burzliwej debacie, dzięki rządzącej obecnie prozachodniej Partii Akcji i Solidarności (PAS).

skiego i innych języków używanych na terenie państwa, jak też naukę języków kontaktów międzynarodowych (art. 13). Polityka językowa różniła się jednak w zależności od opcji politycznej partii rządzącej. W okresie rządów komunisty Władimira Woronina (2001-2009) język rosyjski był szeroko stosowany w edukacji, mediach i innych sferach. Umożliwiała to m.in. ustawa *O prawach osób należących do mniejszości narodowych i statusie prawnym ich organizacji* z 19 lipca 2001 r., która w wielu aspektach zbliżyła status języka rosyjskiego do oficjalnego¹⁶. Po zmianie władzy, gdy obowiązki p.o. głowy państwa przejął lider Partii Liberalnej Michai Ghimpu (2009-2010), rozpoczęła się dyskusja na temat ograniczenia miejsca języka rosyjskiego w społeczeństwie. Uchwałą z 2018 r. Trybunał Konstytucyjny uznał ustawę językową z 1989 r. za nieaktualną i bezużyteczną¹⁷. Na sam koniec swej kadencji prorosyjski prezydent, lider socjalistów Igor Dodon próbował przywrócić pozycję języka rosyjskiego. 18 grudnia 2020 r. podpisał przygotowany przez socjalistów projekt nowej *Ustawy o funkcjonowaniu języków w Republice Mołdawii*. Język rosyjski utracił przewidziany w niej status języka komunikacji międzyetnicznej wkrótce po zaprzysiężeniu na urząd prezydenta (24 grudnia) kandydatki opozycji Maii Sandu z Partii Akcji i Solidarności. 21 stycznia 2021 r. Trybunał Konstytucyjny uznał wspomnianą ustawę za niezgodną z konstytucją, gdyż status języka rosyjskiego został zinterpretowany jako uprzywilejowany względem pozostałych języków i osłabiający rolę języka państwowego. Tymczasem dane ze spisu powszechnego z 2014 r. świadczyły o dominacji języka rumuńskiego/mołdawskiego. Za swój ojczysty uznawała go większość ludności kraju – 87% (inne: rosyjski – 9,39%, gagauski – 4,08%, ukraiński – 3,82%)¹⁸. Obecnie wszystkie strony internetowe organów władzy państwa mają trzy wersje językowe – podstawową rumuńską oraz tłumaczenia na języki angielski i rosyjski.

W skali regionalnej język rosyjski nadal funkcjonuje jako oficjalny w dwóch obszarach autonomicznych. W Gagauzji, która po buncie uzyskała status specjalny w 1994 r., rosyjski został uznany za jeden z trzech języków oficjalnych, obok gagauskiego i mołdawskiego. W rzeczywistości dominował on w życiu publicznym i codziennym ludności regionu pomimo dominacji Gagauzów w strukturze etnicznej. Prorosyjskie sympatie mieszkańców prowincji wpływają na podsycanie nastrojów separatystycznych, o czym świadczy nielegalne referendum z lutego 2014 r.¹⁹ W przypadku Naddniestrza, które *de facto* w 1990 r. oderwało się od Mołdawii, język rosyjski jest oficjalny, obok

¹⁶ A. P'ănov, *Status russskogo ęzyka v stranah SNG*, „Vestnik KemGU” [A. П'янов, *Статус русского языка в странах СНГ*, „Вестник КемГУ”] 2011, nr 3, s. 57.

¹⁷ *Hotărârea nr. 17 din 04.06.2018 pentru controlul constituționalității unor prevederi referitoare la funcționarea limbilor vorbite pe teritoriul Republicii Moldova și a articolului 4 alin. (2) din Codul jurisdicției constituționale*, [online] <https://www.constcourt.md/ccdocview.php?tip=hotariri&docid=662&cl=ro>, 11 VIII 2022.

¹⁸ Ū. Semenova, *Russkij ęzyk v Moldove ostalsă bez statusa. A ostanutsăli russkie školy?* [Ю. Семенова, *Русский язык в Молдове остался без статуса. А останутся ли русские школы?*], Deutsche Welle, 22 I 2022, [online] <https://www.dw.com/ru/russkij-jazyk-v-moldove-ostalsja-bez-statusa-a-ostanutsja-li-russkie-shkoly/a-56313275>, 11 VIII 2022.

¹⁹ K. Całus, *Gagauzja: rosnący separatyzm w Mołdawii*, Komentarze OSW, 10 III 2014, [online] <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/komentarze-osw/2014-03-10/gagauzja-rosnacy-separatyzm-w-moldawii>, 11 VIII 2022.

mołdawskiego i ukraińskiego. Choć Rosjanie stanowili tu 29%, to system edukacji jest zorientowany na rosyjski²⁰. Na obu obszarach obowiązuje wersja języka mołdawskiego w zapisie cyrylicznym w odróżnieniu od pozostałego terytorium kraju, gdzie funkcjonuje rumuński na bazie alfabetu łacińskiego.

W Ukrainie kwestia statusu języka rosyjskiego była mocno upolityczniona i budziła wiele emocji ze względu na zróżnicowaną strukturę etniczną i językową kraju. W 2001 r. język ukraiński jako swój ojczysty deklarowało 67,5% obywateli, czyli 10% mniej, niż wynosi liczba etnicznych Ukraińców. Z językiem rosyjskim sytuacja była odwrotna, gdyż uznawało go za swój ojczysty ok. 30% przy 17,3% etnicznych Rosjan²¹. Ustawa *O językach* w Ukraińskiej SRR z 29 października 1989 r. zagwarantowała status języka państwowego wyłącznie dla języka ukraińskiego (art. 2). Sytuacji tej nie zmieniła Konstytucja Ukrainy z 1996 r., która zapewniła także wolny rozwój języka rosyjskiego i innych języków mniejszości narodowych (art. 10). Jedynym wyjątkiem była Autonomiczna Republika Krymu, w której przypadku rząd w Kijowie zgodził się na szersze pole zastosowania języka rosyjskiego. W myśl jej konstytucji z 1998 r. rosyjski mógł być szeroko stosowany w przestrzeni publicznej, obok języka państwowego, jako język komunikacji międzyetnicznej. Zapis ten odzwierciedlał faktyczną sytuację językową, ale też stanowił kompromis z władzami autonomii po próbach secesji oraz z Rosją po podpisaniu porozumień w sprawie Floty Czarnomorskiej i traktatu o przyjaźni i współpracy w 1997 r.

Mimo opisanego stanu prawnego władze regionalne w Ukrainie prowadziły często własną politykę językową. W sferze prywatnej i różnych dziedzinach życia społeczne-go język rosyjski utrzymywał mocną pozycję, zwłaszcza na wschodzie i południu kraju. Zmiana zaś polityki państwa w kierunku derusyfikacji sfery publicznej od początku budziła sprzeciw mniejszości rosyjskiej, prorosyjskich ugrupowań politycznych i części ludności rosyjskojęzycznej. Ich żądania popierały władze FR, które próbowały wywierać presję na rząd ukraiński. Problem podniesienia statusu prawnego języka rosyjskiego był nieraz kartą przetargową w wyborach. W okresie rządów prorosyjskiego prezydenta Wiktora Janukowycza 3 lipca 2012 r. ukazała się ustawa *O założeniach państwowej polityki językowej*²². Prawo to nie przyznało jednak językowi rosyjskiemu statusu drugiego państwowego, lecz mógł on pełnić rolę regionalnego tam, gdzie mniejszość językowa stanowiła powyżej 10% mieszkańców regionu. Jednym z pierwszych działań legislacyjnych parlamentu ukraińskiego po zmianie władzy w wyniku Euromajdanu w 2014 r. było uchylenie powyższej ustawy, jednak zmiany tej nie podpisał nowy prezydent Petro Poroszenko. W kolejnych latach ukrainizacja życia publicznego i społecznego nabrała szybszego tempa, w tym w sferze edukacji, mediów, prasy, rynku wydawniczego i kultury masowej. Zwieńczenie stanowiła ustawa o języku państwowym z 2019 r., która została przyjęta i weszła w życie wkrótce przed zakończeniem kadencji koalicji sił po-

²⁰ N.G. Samsonov, *Russkij ęzyk v stranah SNG i Baltii*, „Vestnik ÄGU” [Н.Г. Самсонов, *Русский язык в странах СНГ и Балтии*, „Вестник ЯГУ”] 2006, t. 3, nr 2, s. 71.

²¹ *All-Ukrainian Population Census 2001*, [online] <http://2001.ukrcensus.gov.ua>, 15 II 2022.

²² *Zakon Ukraini „Pro zasady derżavnoï movnoï politiki”* [Закон України „Про засади державної мовної політики”], 3 VII 2012, [online] <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5029-17>, 11 VII 2022.

pierających rewolucję godności²³. Po objęciu rządów w państwie przez prezydenta Wołodymyra Zeleńskiego i jego partię Sługa Ludu problem języka, aż do ataku Rosji na Ukrainę 24 lutego 2022 r., zszedł na dalszy plan²⁴.

Szczególnie zapalną kwestię stanowi sytuacja języka rosyjskiego w państwach bałtyckich. Prowadzona w okresie okupacji radzieckiej polityka rusyfikacji w połączeniu z atrakcyjnością gospodarczą regionu spowodowała istotny spadek wskaźnika ludności rdzennej na skutek masowego napływu ludności rosyjskojęzycznej (Rosjanie, Białorusini, Ukraińcy), co miało ułatwić sowietyzację tego obszaru. Największą grupę zaczęli stanowić Rosjanie. W 1989 r. ich liczba sięgała na Łotwie 34% (52% Łotyszy), w Estonii 30,3% (61,5% Estończyków), na Litwie znacznie mniej – 9,4% (79,6% Litwinów). Ludność napływowa koncentrowała się przeważnie w dużych ośrodkach miejskich i przemysłowych²⁵. Przedstawione uwarunkowania wywarły później wpływ na politykę językową państw bałtyckich, które chciały w stanowczy sposób odciąć się od spuścizny radzieckiej i „powrócić” do Europy. Status jedyne go języka państwowego zarezerwowały dla języków tytularnych, które miały mieć zastosowanie we wszystkich dziedzinach życia publicznego. Dla języka rosyjskiego nie przewidziano żadnego oficjalnego statusu. Polityka narodowościowa i językowa, nastawiona na integrację społeczną, gdzie wiodącą rolę odgrywały narody tytularne, wielokrotnie prowadziła do polaryzacji stosunków narodowościowych i problemów w relacjach międzynarodowych, przede wszystkim z Rosją, a krytyka nieprzestrzegania przez państwa bałtyckie norm w zakresie praw mniejszości narodowych stanowi dla Rosji pretekst do podejmowania prób wywarcia na nie wpływu oraz do osłabiania ich pozycji na arenie międzynarodowej. Sytuację komplikuje fakt, że ani Łotwa, ani Litwa, ani Estonia nie są stronami Europejskiej karty języków regionalnych lub mniejszościowych.

Najbardziej radykalne rozwiązania zastosowano na Łotwie, gdzie Łotysze przed 1989 r. stanowili „najmniejszą większość”. Ustawa o języku w Łotewskiej SRR z 5 maja 1989 r. ustanawiała językiem państwowym łotewski. Intencją władz odradzającego się państwa, które miało mieć charakter narodowy, było maksymalne wyeliminowanie języka rosyjskiego ze sfery publicznej. Nacjonalistyczna retoryka łotewskich polityków zderzyła się tu z roszczeniowymi postawami miejscowych Rosjan. Jednym ze sposobów wdrożenia założeń rządu było połączenie znajomości języka urzędowego z kwestią praw obywatelskich. 15 października 1991 r. Rada Najwyższa Łotwy zadeklarowała odnowienie obywatelstwa swych przedwojennych obywateli i ich potomków, czego nie przewidywała dla ludności napływowej po 1940 r. Prawo do obywatelstwa przysługiwało zatem tylko ok. 1/3 mieszkających na Łotwie Rosjan (ok. 280 tys. z 905 tys.). Brak pewności jutra doprowadził do masowych wyjazdów z Łotwy. Najwięcej osób opuściło

²³ *Zakon Ukraïni „Pro zabezpečennâ funkcionuvannâ ukraïns’koi movi âk derżavnoi”* [Закон Украïни „Про забезпечення функціонування української мови як державної”], 25 IV 2019, [online] <https://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2704-19>, 11 VII 2022.

²⁴ Szerzej zob. N. Gergało-Dąbek, *Dyskurs tożsamościowy Ukrainy po Rewolucji Godności przez pryzmat kwestii językowej*, Lublin 2021, s. 51-75.

²⁵ P. Eberhardt, *Między Rosją a Niemcami. Przemiany narodowościowe w Europie Środkowo-Wschodniej w XX w.*, Warszawa 1996, s. 54-67.

kraj w latach 1992-1994 (ok. 64 tys.). Państwo zmuszone było do rozwiązania tej kwestii przez umożliwienie naturalizacji ludności nieposiadającej praw obywatelskich. Miało też zadbać o ich szybszą integrację społeczną, by spełnić polityczne kryteria w ramach starań o akcesję do struktur euroatlantyckich²⁶. Krok w tym kierunku stanowiła ustawa z 12 kwietnia 1995 r. Prawo definiowało wymogi w zakresie naturalizacji, która dotyczyła zarówno dorosłych, jak i dzieci. Wprowadzało jednak kategorię „nieobywateli”, którzy w celu naturalizacji musieli zdać państwowy egzamin ze znajomości języka łotewskiego, historii Łotwy, konstytucji i hymnu. W paszporcie nieobywatela jego status, niespotykany w świecie z wyjątkiem Estonii, został przetłumaczony na język angielski w kontrowersyjny sposób, jako „obcy” (*alien*). Brak posiadania praw obywatelskich wywoływał szereg skutków politycznych, społecznych i ekonomicznych. Nieobywatele nie mogli głosować w wyborach do Sejmu ani brać udziału w referendum, pełnić ważnych funkcji publicznych, pracować w instytucjach państwowych ani służbach mundurowych, posiadać ziemi. Wpływało to na wysoką stopę bezrobocia wśród ludności słowiańskiej, sięgającej lokalnie nawet 50%. Możliwości na rynku pracy, związane ze znajomością języka łotewskiego, dodatkowo zawężyła ustawa o języku państwowym z 9 grudnia 1999 r. Rosyjski został uznany za język obcy, który mógł być nauczany w szkołach jako drugi obcy lub fakultatywny.

Częściowe wykluczenie społeczne i ograniczenie praw językowych prowadziło do radykalizacji nastrojów, licznych protestów, skarg do instytucji europejskich oraz pogorszenia stosunków z Rosją. Choć liczba Rosjan spadła (do 29% w 2003 r.), to stanowili oni najmniej zasymilowaną grupę, ale wywierającą największy wpływ na politykę wewnętrzną i zewnętrzną Łotwy. Mieli własną reprezentację w Sejmie, prasę i media, skutecznie sprzeciwili się planom całkowitej lettonizacji szkolnictwa. Z kolei rząd łotewski nie godził się na przyznanie językowi rosyjskiemu statusu drugiego państwowego, co postulowała np. Francja w okresie przedakcesyjnym Łotwy do Unii Europejskiej²⁷. W miarę upływu czasu niechęć ludności rosyjskiej wobec naturalizacji ustępowała pragmatycznemu podejściu do posiadania obywatelstwa UE²⁸. Przez wiele lat ludność rosyjska próbowała doprowadzić do sformalizowania statusu swego języka. Mimo podejmowanych wysiłków w referendum z 2012 r. aż 75% głosujących opowiedziało się przeciw przyznaniu językowi rosyjskiemu statusu drugiego państwowego. Nadal jest on używany przez wielu mieszkańców Łotwy²⁹. Po inwazji Rosji na Ukra-

²⁶ J. Więclawski, *Rosjanie na Łotwie – problem statusu i praw obywatelskich rosyjskich mieszkańców Republiki Łotewskiej*, „Forum Politologiczne” 2007, t. 5, s. 198-202.

²⁷ M. Jankowiak, *Integracja czy dezintegracja państwa? Polityka niepodległej Łotwy wobec mniejszości narodowych (nieobywateli)*, [w:] *Rozpad ZSRR, cz. 3: Kontekst międzynarodowy*, red. J. Diec, Kraków 2011, s. 415, 419-427.

²⁸ W sumie od początku procesu (1 lutego 1995 do 31 stycznia 2022 r.) na 149 349 wniosków osób różnych narodowości obywatelstwo otrzymały 148 478 osób, w tym najwięcej Rosjan. Zob. Office of Citizenship and Migration Affairs Republic of Latvia, [online] <https://www.pmlp.gov.lv/en/naturalization>, 13 VIII 2022.

²⁹ M. Arutunova, *Āzykovaā politika i status russkogo āzyka v SSSR...* [M. Арутюнова, *Языковая политика и статус русского языка в СССР...*], s. 165.

inę w lutym 2022 r. parlament zaczął pracę nad projektem ustawy, która w większym stopniu miała ograniczyć wykorzystanie języka rosyjskiego na terytorium kraju. Z kolei propozycje Ministerstwa Edukacji i Nauki zmierzają do eliminacji języka rosyjskiego jako drugiego obcego³⁰.

Mniej konfrontacyjny typ polityki językowej realizowała Estonia. W ustawie Estońskiej SSR *O języku* z 18 stycznia 1989 r. estoński został uznany za język państwowy. Prawo nie określało wyraźnie statusu języka rosyjskiego, choć dopuszczało bilingwizm narodowo-rosyjski. Intencją ustawodawcy było jednak stopniowe wzmocnienie roli języka estońskiego w różnych dziedzinach życia publicznego. Konstytucja z 1992 r. utrwalała status estońskiego jako państwowego na obszarze całego państwa (art. 6), w tym w administracji państwowej i samorządowej (art. 52). W odróżnieniu od Łotwy język rosyjski w szerszym zakresie był nauczany w szkole jako język obcy. Od 1998 r. wznowiono jego nauczanie w takim kształcie od VI klasy szkoły podstawowej. Przed 2006 r. lektorat z języka rosyjskiego jako pierwszego języka obcego miało 9% uczniów, a jako drugiego – 65%³¹. Szkolnictwo wyższe funkcjonowało jednak w języku estońskim. Konstytucja dopuszczała też wybór języka wykładowego w placówce mniejszości narodowej (art. 37). Inna istotna różnica między Estonią a Łotwą polega na tym, że status „nieobywatela” mają tylko osoby dorosłe, estońskie obywatelstwo mogą zaś nabyć wszystkie dzieci urodzone w tym państwie³². Ponadto język rosyjski mógł być stosowany na poziomie samorządów lokalnych w miejscowościach, w których ludność rosyjskojęzyczna stanowi ponad połowę stałych mieszkańców (art. 52). Stan ten nie jest tożsamy z oficjalnym statusem języka rosyjskiego. Ustawa językowa z 21 lutego 1995 r. i jej późniejsze nowelizacje kwalifikują wszystkie języki, oprócz estońskiego, jako obce. Do tych ostatnich zaliczane są także języki mniejszości narodowych w Estonii. Biegła znajomość języka estońskiego przez pracowników administracji państwowej i samorządowej jest weryfikowana w trakcie egzaminu. Musi go zdać także osoba ubiegająca się o obywatelstwo. Nadzór nad przestrzeganiem ustawodawstwa w zakresie języków sprawuje obecnie Keeleamet – rządowa agencja językowa, która może nakładać grzywny³³. Projekt omawianej ustawy spotkał się z krytyką Rosji, a Rada Europy rekomendowała skasowanie kar i wspomnianego organu nadzoru.

Na Litwie proporcje grup narodowościowych i językowych były bardziej korzystne dla Litwinów, których język dominuje w państwie. Według spisu z 2011 r. stanowili oni

³⁰ B. Jundo-Kaliszewska, A. Kuczyńska-Zonik, *Wyzwania litewskiej i łotewskiej oświaty w dobie agresji Rosji na Ukrainę*, „Komentarze Instytutu Europy Środkowej” 2022, nr 251(739), [online] <https://ies.lublin.pl/komentarze/wyzwania-litewskiej-i-lotewskiej-oswiaty-w-dobie-agresji-rosji-na-ukraine>, 4 III 2023.

³¹ N.G. Samsonov, *Russkij jazyk v stranah SNG i Baltii...* [Н.Г. Самсонов, *Русский язык в странах СНГ и Балтии...*], s. 72.

³² M. Arutūnova, *Āzykovaā politika i status russkogo āzyka v SSSR...* [М. Арутюнова, *Языковая политика и статус русского языка в СССР...*], s. 165. Szerzej na temat implementacji ustawy *O obywatelstwie* oraz bilansie naturalizacji zob. A. Włodarska-Frykowska, *Mniejszość rosyjska w życiu społeczno-politycznym Estonii po 1991 roku*, Łódź 2017, s. 112-116.

³³ *Valik keelekasutust reguleerivaid õigusakte*, Keeleamet, [online] <https://www.keeleamet.ee/et/eesmargid-tegevused/valik-keelekasutust-reguleerivaid-ogusakte>, 12 VIII 2022.

84,2%, z kolei Polacy 6,6%, a Rosjanie 5,8%³⁴. Toteż problem mniejszości narodowych nie był tak drażliwy jak na Łotwie czy w Estonii. Ponadto obywatelstwo Litwy mogła nabyć każda osoba zamieszkująca terytorium państwa w momencie rozpadu ZSRR. Mimo to jeszcze przed przyjęciem deklaracji o suwerenności państwowej Litwa podjęła kroki w celu powstrzymania rusyfikacji. Dekret Rady Najwyższej Litewskiej SSR z 25 stycznia 1989 r. czynił litewski językiem państwowym. Priorytetowy status litewskiego potwierdziła ustawa *O języku państwowym* z 31 stycznia 1995 r.³⁵ W mediach państwowych mogły być używane inne języki w ramach programów dla mniejszości narodowych. Czas antenowy przeznaczony na audycje i programy telewizyjne w języku rosyjskim był nawet większy niż w przypadku liczniejszych Polaków. Nadawały też prywatne rozgłośnie, transmitowany był pierwszy kanał rosyjskiej telewizji. Ukazywały się aż 22 rosyjskojęzyczne tytuły prasowe, adresowane nie tylko do Rosjan. Taka sytuacja wzbudzała krytyczne głosy nie tylko w sprawie naruszania konstytucyjnej zasady równości. Środki masowego przekazu nieraz były wykorzystywane jako kanały propagandy rosyjskiej, co pociągało za sobą odpowiednie sankcje³⁶. Z jednej strony język rosyjski stanowił dogodne narzędzie, gdyż znało go 88% reprezentantów wszystkich mniejszości narodowych. Z drugiej strony ludność rosyjskojęzyczna lepiej adaptowała się w środowisku litewskim i chciała uczyć się języka państwowego³⁷. Niemniej jednak status języka rosyjskiego na Litwie pozostaje nieuregulowany.

Dodatkowe zabezpieczenie praw językowych ludności nielitewskiej stanowiła ustawa o mniejszościach narodowych z 23 listopada 1989 r. wraz z poprawkami z 1991 r. Reprezentanci mniejszości narodowych mogli używać swego języka w urzędach samorządowych i na tablicach informacyjnych z nazwami miejscowości w zwartych skupiskach. Z uwagi na utratę mocy prawnej omawianej ustawy z początkiem 2010 r. podstawowym aktem prawnym w tym zakresie pozostaje Konstytucja z 1992 r. Gwarantuje ona prawo do pielęgnowania swego języka, kultury i obyczajów (art. 37), co ma zastosowanie głównie w sferze prywatnej. Niektóre sprzeczności występujące w przepisach prawa krajowego i w odniesieniu do ratyfikowanej przez Litwę Konwencji ramowej o ochronie mniejszości narodowych Rady Europy, np. w zakresie pisowni tablic z nazwami miejscowości, budziły wiele emocji. Wydaje się jednak, że w odróżnieniu od miejscowych Polaków, którzy odbierają politykę rządu nie w kategoriach strategii integracyjnej, lecz asymilacyjnej, reakcje ludności rosyjskiej są spokojniejsze. Mimo to Rosjanie są bardziej narażeni na presję informacyjną ze strony FR.

Status języka rosyjskiego nie jest prawnie określony także w Azerbejdżanie i Gruzji. Posługują się nim głównie starsze generacje ludności, młodzież nie wykazuje większego zainteresowania jego nauką. Przekierowanie się aktywnej zawodowo części społeczeństwa na integrację z Zachodem pociągało za sobą popyt na język angielski. W przypadku

³⁴ K. Pietkiewicz, *Mapa etniczna...*, s. 35-36.

³⁵ *Lietuvos Respublikos valstybinis kalbos įstatymas, 1995 m. sausio 31 d. Nr. I-779*, [online] <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.15211:jfwid=32wf6lrm>, 17 VIII 2022.

³⁶ A. Kuczyńska-Zonik, K. Szwed, *Prawa mniejszości narodowych na Litwie*, Warszawa 2020, s. 22-24.

³⁷ A. Kuczyńska-Zonik, *Dyskurs narodowościowy na Litwie w kontekście współczesnych wyzwań*, „Rocznik Instytutu Europy Środkowo-Wschodniej” 2016, R. 14, z. 5, s. 294.

Gruzji dodatkowym czynnikiem odpychającym były skutki wojny z Rosją w 2008 r., w tym zerwanie stosunków dyplomatycznych. Niemniej jednak w Gruzji i Azerbejdżanie istniały możliwości nauki języka rosyjskiego jako drugiego obcego w szkołach i na uczelniach. W bardziej ograniczonym zakresie był on obecny w telewizji i radiu, w większym stopniu – w prasie, na rynku wydawniczym i w internecie. W świetle badań Instytutu Gallupa z 2008 r. w omawianych krajach zdecydowana większość mieszkańców posługiwała się w Azerbejdżanie językiem azerskim (94%), a w Gruzji gruzińskim (92%), podczas gdy rosyjskim odpowiednio 6% i 7%³⁸. Paradoksalnie przed samą wojną z Rosją w Gruzji wspomniany ośrodek odnotował wzrost wskaźnika osób, które uważały naukę języka rosyjskiego przez dzieci za istotną (łącznie „bardzo ważną” i „stosunkowo ważną” 83% w 2006 r. i 92% w 2007 r.)³⁹.

Azerbejdżan, obok Litwy, Gruzji czy Tadżykistanu, jest obecnie zaliczany do państw o najniższym poziomie znajomości języka rosyjskiego. W nieco większym stopniu jest on stosowany na co dzień tylko przez mieszkańców Baku. Język ten stopniowo tracił swoją pozycję i na przełomie wieków był już wykładany w szkołach ormiańskich jako lektorat z języka obcego, a po 2002 r. jako przedmiot fakultatywny. W tym roku ukazała się ustawa *O języku państwowym*, którym jest azerski. Prawo to stworzyło podstawę do dalszego ograniczania języka rosyjskiego w życiu publicznym, w tym w biurowości, mediach, edukacji, gdzie preferowano język azerski oraz angielski jako międzynarodowy⁴⁰. Dodatkowym motywem zakazu transmisji programów radiowych i telewizyjnych na stacjach azerbejdżańskich była ich proormiańska narracja, zwłaszcza w kwestii Górskiego Karabachu.

W przypadku Gruzji język gruziński miał status państwowego zarówno w konstytucji z 1978 r., jak i 1995 r. W Autonomicznej Republice Abchazji drugim językiem urzędowym był abchaski⁴¹. Polityka językowa rządu gruzińskiego była nastawiona na derusyfikację. Wykładanie rosyjskiego w szkołach odbywało się na zasadzie języka obcego, ale w przedszkolach nie był on dostępny. Zabroniono działalności rosyjskiego radia, a oglądanie rosyjskich kanałów telewizyjnych było możliwe tylko na platformach komercyjnych. W niskim nakładzie ukazywało się kilka rosyjskich tytułów prasowych. Po rewolucji róż pozycja języka rosyjskiego była konsekwentnie osłabiana, a jego miejsce stopniowo zajął angielski jako najpopularniejszy język obcy⁴². W ten kierunek polityki językowej wpisywała się ustawa *O języku państwowym* z 22 lipca 2015 r. Język państwowy Gruzji został w niej uznany za *niezbędny element jej państwowości oraz wspólnej*

³⁸ M. Arutunova, *Ázykovaâ politika i status russkogo ázyka v SSSR...* [M. Арутюнова, *Языковая политика и статус русского языка в СССР...*], s. 166.

³⁹ S. Gradirovski, N. Esipova, *Russian Language Enjoying a Boost in Post-Soviet States: Attitudes More Favorable in Georgia, Moldova, and Armenia*, 1 VIII 2008, [online] <https://news.gallup.com/poll/109228/russian-language-enjoying-boost-postsoviet-states.aspx>, 14 VIII 2022.

⁴⁰ N.G. Samsonov, *Russkij ázyk v stranah SNG i Baltii...* [Н.Г. Самсонов, *Русский язык в странах СНГ и Балтии...*], s. 69.

⁴¹ *Constitution of Georgia*, 24 VIII 1995, [online] <https://matsne.gov.ge/en/document/view/30346?publication=36>, 16 VIII 2022.

⁴² G. Przybyłowska, *Tożsamość językowa Gruzinów a język rosyjski*, „Acta Universitatis Nicolai Copernici. Nauki Humanistyczno-Społeczne. Pedagogika” 2020, z. 40, s. 212-213.

tożsamości narodowej dla wszystkich obywateli Gruzji⁴³. Prawo zapewniało jak najszerze funkcjonowanie języka gruzińskiego w całym kraju. Jedynie w skupiskach mniejszości narodowych można było korzystać z tłumacza w kontaktach z władzami publicznymi lub administracją samorządową (art. 9). Podobnie jak państwa bałtyckie Gruzja nie podpisała Europejskiej karty języków regionalnych lub mniejszościowych. Natomiast w ramach stopniowej normalizacji relacji z Rosją rząd gruziński w 2014 r. pozwolił na transmitowanie rosyjskich stacji telewizyjnych. Niestabilność polityczna Gruzji otwierała jednak Rosji pole do wspierania prorosyjskich sił politycznych⁴⁴.

Nieuznawane quasi-państwa, które dzięki Rosji *de facto* oderwały się od Gruzji, przyznały rosyjskiemu status języka oficjalnego. W Abchazji jest on językiem oficjalnym obok państwowego, którym jest abchaski. W Osetii Południowej w wyniku referendum z 13 listopada 2011 r. status języka rosyjskiego został podniesiony do państwowego, obok osetyjskiego⁴⁵.

W Armenii *Deklaracja suwerenności państwowej* z 23 sierpnia 1990 r. zapewniała językowi ormiańskiemu status państwowego (art. 10). Jest to państwo niemal jednolite pod względem etnicznym, w którym Ormianie w 2017 r. stanowili 98% ludności. Diaspora rosyjska jest nieliczna (w 2011 r. ok. 12 tys. na 2,8 mln ludności), ale niemal 70% mieszkańców kraju władało językiem rosyjskim. Po masowych wyjazdach Rosjan z Armenii po trzęsieniu ziemi w 1988 r. znacząco zmniejszyła się liczba szkół rosyjskich, a do tych, które nadal funkcjonowały, wprowadzano język ormiański⁴⁶. W 1993 r. ustawa *O języku* definiowała ormiański jako język państwowy i oficjalny, a w miejscach zamieszkania mniejszości narodowych nauczanie języka rosyjskiego w szkołach ogólnokształcących mogło odbywać się tylko na podstawie programu państwowego (art. 2)⁴⁷. Konstytucja z 1995 r. wzmocniła pozycję języka ormiańskiego jako jedynego państwowego. W konsekwencji w większości szkół język rosyjski był nauczany jako pierwszy język obcy, który jako obowiązkowy wykładano od II klasy szkoły podstawowej. Dopiero po podpisaniu przez Armenię i Rosję traktatu o przyjaźni w 1997 r. negatywny stosunek do języka rosyjskiego zaczął się zmieniać⁴⁸. Można było uczyć się tego języka w szeregu wyższych szkół publicznych, w filiach uczelni rosyjskich lub Rosyjsko-Armeńskim

⁴³ *Law of Georgia on Official Language*, 22 VII 2015, [online] <https://matsne.gov.ge/en/document/download/2931198/0/en/pdf>, 16 VIII 2022.

⁴⁴ J. Benedyczak, *Założenia i perspektywy polityki Rosji wobec Gruzji*, „Biuletyn Polskiego Instytutu Spraw Międzynarodowych” 2018, 28 VIII, nr 117, [online] https://pism.pl/publikacje/Za_o_enia_i_perspektywy_polityki_Rosji_wobec_Gruzji#_ftnref1, 15 VIII 2022.

⁴⁵ M. Arutunova, *Ázykovaá politika i status russkogo ázyka v SSSR...* [M. Арутюнова, *Языковая политика и статус русского языка в СССР...*], s. 166-167.

⁴⁶ K. Pietkiewicz, *Mapa etniczna...*, s. 256-259.

⁴⁷ *The Law of The Republic of Armenia on Language. Adopted 17.04.1993*, [online] <http://www.parliament.am/legislation.php?sel=show&ID=1793&lang=eng>, 15 VIII 2022.

⁴⁸ S.T. Zolán, K.S. Akopán, *Russkij ázyk v Armenii: istoriá i sovremennyy status*, [w:] *Desátaá Godičnaá naučnaá konferenciá (30 noábrá – 4 dekabrá 2015): Sbornik naučnyh statej*, red. A.R. Darbinán i in., Erevan [С.Т. Золян, К.С. Акопян, *Русский язык в Армении: история и современный статус*, [w:] *Десятая Годичная научная конференция (30 ноября – 4 декабря 2015): Сборник научных статей*, red. А.Р. Дарбинян и др., Ереван] 2015, s. 376.

(Słowiańskim) Uniwersytecie w Erewaniu. Na terenie kraju działały także rosyjskie media i prasa⁴⁹.

Poprawie sytuacji języka rosyjskiego sprzyjają dobre relacje z FR. Jest ona ważnym partnerem handlowym Armenii i gwarantem bezpieczeństwa, zwłaszcza w konflikcie z Azerbejdżanem o Górski Karabach. Jednocześnie rząd Armenii próbuje równoważyć ten kierunek, rozwijając stosunki z Zachodem i troszcząc się o własną tożsamość i niezawisłość. Stąd Armenia jest jedynym państwem Euroazjatyckiej Unii Gospodarczej, w którym język rosyjski nie ma oficjalnego statusu. Przy ratyfikacji Europejskiej karty języków regionalnych lub mniejszościowych w 2002 r. rząd określił go jako język mniejszości, obok greckiego, asyryjskiego, kurdyjskiego i in. Projekty przyjęcia rządowej koncepcji w zakresie funkcjonowania języka rosyjskiego w systemie oświaty i życiu społeczno-kulturalnym w Armenii budzą w społeczeństwie podejrzenia⁵⁰. W 2017 r. Ministerstwo Nauki i Edukacji oficjalnie wpisało rosyjski na listę języków obcych.

Azja Centralna w wyniku złożonych procesów historycznych jest obszarem wieloetnicznym i multikulturowym. W strukturze etnicznej regionu spory odsetek stanowili Rosjanie – największy w Kazachskiej (38%) i Kirgiskiej SRR (22%). Te dwie republiki na tle całego ZSRR wyróżniała najwyższa, z wyjątkiem Rosyjskiej Federacyjnej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej (RFSRR), liczba Rosjan mieszkających w miastach (51% w Kazachstanie i 40% w Kirgistanie)⁵¹. Język rosyjski był stosowany w komunikacji między różnymi grupami etnicznymi, w handlu i sferze kultury od momentu, gdy narody Azji Centralnej znalazły się pod dominacją rosyjską. Językami ojczystymi, włącznie z tytułarnymi, posługiwano się zaś w kontaktach prywatnych i często w oświacie. Bilingwizm o charakterze rosyjsko-narodowym, gdzie językiem ojczystym był rosyjski, cechował ludność słowiańską lub innego pochodzenia, która w wysokim stopniu uległa asymilacji (np. Koreańczycy, Grecy, Niemcy) i była zaliczana do ludności rosyjskojęzycznej.

Po 1991 r. sytuacja językowa w regionie uległa zmianie, gdyż na potencjał demograficzny języków duży wpływ wywarły migracje. Wiązały się one z odpływem ludności rosyjskiej i rosyjskojęzycznej, repatriacją Niemców i Polaków, napływem do Kazachstanu ludności posługującej się językiem kazachskim i etnicznych Kazachów. Priorytetem polityki językowej rządów republik stało się przyznanie językom tytułarnym odpowiedniego statusu prawnego i społecznego⁵². Walka ze skutkami rusyfikacji, próby zdystansowania się od Rosji, starania o wzmocnienie tożsamości narodowej przejawiały się w obniżaniu rangi języka rosyjskiego. Z kolei próby latynizacji alfabetów odniosły skutek tylko w Turkmenistanie i Uzbekistanie. W pozostałych państwach alfabety oparte na cyrylicy nadal są szeroko stosowane w życiu publicznym, pomimo zapowiedzi

⁴⁹ N.G. Samsonov, *Russkij język v stranah SNG i Baltii...* [Н.Г. Самсонов, *Русский язык в странах СНГ и Балтии...*], s. 69.

⁵⁰ Ahmeteli N., *Stanet li russkij gosudarstvennyj język v Armenii?* [Н. Ахметели, *Станет ли русский государственным языком в Армении?*], BBC News, 20 XII 2017, [online] <https://www.bbc.com/russian/features-42427481>, 15 VIII 2022.

⁵¹ Dane ze spisu powszechnego z 1989 r. Por. A. Wierzbicki, „Rosja dla Rosjan”..., s. 192-193.

⁵² A. Wierzbicki, *Etnopolityka w Azji Centralnej...*, s. 368-369.

polityków i podjętych działań⁵³ (tabela 1). Polityka językowa republik środkowoazjatyckich, skierowana na nacjonalizację państwa i społeczeństwa, prowadziła do wzrostu napięć etnicznych, emigracji ludności rosyjskojęzycznej, co w konsekwencji zmusiło władze Kazachstanu i Kirgistanu do ustępstw polegających na przyznaniu językowi rosyjskiemu statusu oficjalnego.

Tabela 1. Status języków tytularnych i rosyjskiego w państwach Azji Centralnej

Państwo	Język państwowy	Język oficjalny	Język komunikacji międzyetnicznej	Alfabet języka państwowego
Kazachstan	kazachski (1989)	rosyjski (1995)	rosyjski (1993-1995)	cyrylica
Kirgistan	kirgiski (1989)	rosyjski (2000)	rosyjski (1989-2000)	cyrylica
Uzbekistan	uzbecki (1989)	-	rosyjski (1989-1995)	łaciński (1993)
Turkmenistan	turkmeński (1990)	-	rosyjski (1990-1996)	łaciński (1994)
Tadżykistan	tadżycki (1989)	-	rosyjski (1989)	cyrylica

Źródło: opracowanie własne na podstawie: A. Wierzbicki, *Etnopolityka w Azji Centralnej...*, s. 370; N.B. Mečkovskaa, *Russkij język v postsovetskoej vremia...* [Н.Б. Мечковская, *Русский язык в постсоветское время...*], s. 232-233; konstytucje i ustawy językowe.

W Kazachstanie ustawa *O językach w Kazachskiej SRR* z 22 września 1989 r. i konstytucja z 1993 r. przyznawały status języka państwowego tylko kazachskiemu, języka komunikacji międzyetnicznej natomiast – rosyjskiemu. W konsekwencji pogłębiły się antagonizmy etniczne, wzrosła wzajemna niechęć rosyjskojęzycznej północy kraju i kazachskojęzycznego południa, na północy pojawiły się żądania secesjonistyczne, wzrosły nastroje migracyjne ludności rosyjskojęzycznej⁵⁴. Polaryzację społeczną pogłębiała też polityka budowania narodu, w ramach której rząd wspierał repatriację etnicznych Kazachów⁵⁵. W ten sposób w latach 1991-2022 do Kazachstanu przyjechało ok. 1,1 mln osób pochodzących z państw Azji Centralnej, Chin, Mongolii i innych krajów⁵⁶.

W nowej konstytucji, która była efektem referendum z 30 sierpnia 1995 r., status języka rosyjskiego został podniesiony do oficjalnego – jest stosowany na równi

⁵³ N.B. Mečkovskaa, *Russkij język v postsovetskoej vremia...* [Н.Б. Мечковская, *Русский язык в постсоветское время...*], s. 232-233.

⁵⁴ Przed 1999 r. populacja Rosjan zmniejszyła się o ok. 1,8 mln, Ukraińców o 350 tys., Białorusinów o 12 tys., Polaków o 19 tys., Niemców o 600 tys., Mołdawian o 35 tys., Greków o 14 tys., Żydów o 12 tys. – K. Pietkiewicz, *Mapa etniczna...*, s. 269.

⁵⁵ Zob. np. B. Yeskarauly, *Implications of Inclusive Nation-Building Policies in Kazakhstan: Young Kazakh Adults' National Identity*, Leicester 2015; C. Werner, C. Emmelhainz, H.R. Barcus, *Privileged Exclusion in Post-Soviet Kazakhstan: Ethnic Return Migration, Citizenship, and the Politics of (Not) Belonging*, „Europe-Asia Studies” 2017, vol. 69, s. 1557-1583.

⁵⁶ Według danych Ministerstwa Pracy i Opieki Społecznej Kazachstanu (stan na 1 VIII 2022) liczba ta wyniosła 1 mln 96,9 tys. osób. Por. *Bolee 9 tys. etnicznych kazachów polučili status kandasas s načala 2022 goda* [Более 9 тыс. этнических казахов получили статус кандаса с начала 2022 года], 4 VII 2022, [online] <https://www.gov.kz/memleket/entities/enbek/press/news/details/408106?lang=ru>, 5 VIII 2022.

z kazachskim w instytucjach państwowych i organach samorządowych (art. 7)⁵⁷. Stan ten utrzymała ustawa językowa z 11 lipca 1997 r., która pozwoliła na oficjalne stosowanie języka rosyjskiego obok kazachskiego w ustawodawstwie, sądownictwie, biurowości, siłach zbrojnych i służbach porządku publicznego, w szkolnictwie wszystkich poziomów (obowiązkowy lektorat w szkołach), nauce i kulturze, w sferze komunikacji i informacji i wielu innych. Tym samym język rosyjski uzyskał wysoką pozycję i szerokie możliwości rozwoju, choć to język kazachski został wskazany jako bardzo ważny czynnik konsolidacji narodowej, a jego opanowanie uznano za obowiązek każdego obywatela (art. 4)⁵⁸.

Skutkiem liberalnej polityki językowej, opartej na pluralizmie, było utrwalenie prawnej i faktycznej dwujęzyczności w państwie. Przy czym język rosyjski *de facto* miał pozycję dominującą. Przedstawiciele narodów europejskich nadal słabo władają kazachskim (na poziomie ok. 20%). Proporcje te nie wydają się korzystne dla języka kazachskiego, gdy weźmie się pod uwagę skład etniczny Kazachstanu, w którym w 2009 r. Kazachowie stanowili 63%, a w 2018 – 68% (Rosjanie odpowiednio 24% i 20%)⁵⁹. W ostatnich latach zakres stosowania języka kazachskiego w szkolnictwie średnim sięgał 51%, w wyższym – 32%, a w narodowym segmencie internetu – 12%. Tymczasem wspomniane wskaźniki dla języka rosyjskiego wynosiły odpowiednio 45%, 68% i aż 88%. W przypadku internetu na całym obszarze poradzieckim język rosyjski nie dominował jedynie w państwach bałtyckich⁶⁰. Władze Kazachstanu nie zdecydowały się na pozytywną dyskryminację języka państwowego, co w perspektywie długofalowej mogłoby odwrócić te proporcje. Zatem, jak słusznie zauważa Piotr Grochmaliski, *Kazachskie elity świadome, iż to właśnie na obszarze języka toczy się jedna z najważniejszych batalii o przyszłość republiki, doznały dotkliwej porażki*⁶¹.

W podobny sposób przez ponad dwie dekady rozwijała się sytuacja w Kirgistanie. Ustawa o języku państwowym z 23 września 1989 r. za taki uznawała jedynie kirgiski. Zapowiedziane w niej przejście do 1998 r. na język kirgiski urzędów, organizacji, szkół i uczelni odbywało się jednak w szybszym tempie. Pomimo że czynnik ten oraz nieprzyznanie innym najbardziej rozpowszechnionym językom statusu oficjalnych przyczyniły się do pogorszenia stosunków narodowościowych, konstytucja z 1993 r. nie zmieniła tego stanu. Żądania językowe wysuwała nie tylko ludność rosyjskojęzyczna, ale też Uzbeki. Ci ostatni na początku XXI w. stali się drugą co do wielkości mniejszością narodową w państwie (stanowili 10,65% w 1959 r., 14,3% w 2009 r. i 14,7% w 2018 r.),

⁵⁷ *Konstitucija Respubliki Kazachstan, prinata na respublikanskom referendum 30 avgusta 1995 goda* [Конституция Республики Казахстан, принята на республиканском референдуме 30 августа 1995 года], [online] <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K950001000>, 5 VIII 2022.

⁵⁸ *Zakon Respubliki Kazachstan ot 11 iulja 1997 goda № 151-І O ęzykah v Respublike Kazachstan* [Закон Республики Казахстан от 11 июля 1997 года № 151-І О языках в Республике Казахстан], [online] https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1008034, 5 VIII 2022.

⁵⁹ K. Pietkiewicz, *Mapa etniczna...*, s. 268, 270.

⁶⁰ N.B. Mečkovskaja, *Russkij ęzyk v postsovetskoe vremja...* [Н.Б. Мечковская, *Русский язык в постсоветское время...*], s. 232.

⁶¹ P. Grochmaliski, *Kazachstan. Studium politologiczne*, Toruń 2006, s. 282.

wyprzedzającą o jedną lokatę Rosjan (odpowiednio 30,2%, 7,8% i 5,6%)⁶². W języku uzbeckim rozmawiały też inne grupy etniczne na południu kraju. W obawie przed separatyzmem Uzbeków władze państwa nie zgodziły się na podniesienie ich języka do rangi oficjalnego. Formą kompromisu była przyjęta z inicjatywy prezydenta Askara Akajewa ustawa *O oficjalnym języku Republiki* z 29 maja 2000 r., którym został jednak język rosyjski. W następnym roku zmiana ta została uwzględniona w konstytucji. Ustawodawca uzasadniał decyzję tym, że właśnie język rosyjski jest stosowany w komunikacji międzyetnicznej w kraju, i sprzyjał jego integracji ze wspólnotą międzynarodową. Poza wstrzymaniem emigracji ludności rosyjskojęzycznej⁶³ pobudki mogły wynikać z doraźnych kalkulacji politycznych Akajewa. Niekonsekwentna polityka językowa prowadziła do podziałów politycznych na obozy kirgisko- i rosyjskojęzycznych Kirgizów⁶⁴.

Pozycję języka rosyjskiego wzmocniła znowelizowana ustawa o języku państwowym z 2 kwietnia 2004 r., w której język rosyjski zachował status oficjalnego. Biegła znajomość języka państwowego była wymagana jedynie w przypadku urzędników państwowych wysokiego szczebla (art. 8)⁶⁵. Utrwaleniu bilingwizmu sprzyjał dekret prezydenta Akajewa z tego samego dnia, który zakazywał dyskryminacji obywateli z powodu nieznamości języka państwowego. Po przejściu władzy przez opozycję w wyniku rewolucji w 2010 r. rozpoczęto rewizję polityki językowej. Pełniąc funkcję prezydenta Roza Otunbajewa zapowiadała dogłębną reformę systemu oświaty, by odejść od edukacji w języku rosyjskim i żeby już po szkole podstawowej wszystkie dzieci opanowały język kirgiski⁶⁶. Toteż głównymi celami Koncepcji wzmocnienia jedności narodu oraz stosunków narodowościowych z 2013 r. było zapewnienie rozwoju języka państwowego jako czynnika integrującego naród, którego oś stanowili Kirgizi, oraz realizacja wyważonej polityki wspierania różnorodności językowej, w tym w obszarze znajomości języka oficjalnego. Realizacja wspomnianych zadań zakładała rozszerzenie nauczania w języku kirgiskim na wszystkich poziomach edukacji, jednak z uwzględnieniem specyfiki sytuacji językowej w poszczególnych regionach⁶⁷.

⁶² K. Pietkiewicz, *Mapa etniczna...*, s. 282.

⁶³ Zgodnie z danymi Departamentu Migracji Kirgistanu w latach 1990-2001 z kraju wyjechało 450 tys. osób (na ok. 4,8 mln ludności). Największą grupę etniczną wśród emigrantów stanowili Rosjanie (62%). Oprócz pogorszenia sytuacji ekonomicznej ważnym powodem migracji Rosjan było ograniczenie możliwości rozwoju kariery zawodowej w organach i instytucjach państwowych ze względu na wprowadzony egzamin ze znajomości języka kirgiskiego – M. Imakeev, *Russkikh v Kirgizii ostaetsâ vse men'she* [M. Имаев, *Русских в Киргизии остается все меньше*], Demoskop Weekly 2001, 8-21 X, nr 37-38, [online] <http://www.demoscope.ru/weekly/037/evro09.php>, 6 VIII 2022.

⁶⁴ A. Wierzbicki, *Etnopolityka w Azji Centralnej...*, s. 371-372.

⁶⁵ *Zakon Kyrgyzskoj Respubliki ot 2 aprilâ 2004 goda № 54. „O gosudarstvennom âzyke Kyrgyzskoj Respubliki”* [Закон Кыргызской Республики от 2 апреля 2004 года № 54. „О государственном языке Кыргызской Республики”], [online] <http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/1439>, 6 VIII 2022.

⁶⁶ M. Arutunova, *Âzykovaâ politika i status russkogo âzyka v SSSR...* [M. Арутюнова, *Языковая политика и статус русского языка в СССР...*], s. 169.

⁶⁷ *Koncepcia ukreplenâ edinstva naroda i mežetnicheskikh otnošenij v Kyrgyzskoj Respublike*, Biškek [Концепция укрепления единства народа и межэтнических отношений в Кыргызской Республике, Бишкек] 2013, s. 4-5, 15-16, [online] http://www.president.kg/files/docs/kontseptsiya_ukrepleniya_edinstva_naroda_i_mejetnicheskikh_otnosheniy_v_kr.pdf, 6 VIII 2022.

Inny model polityki językowej realizowały Uzbekistan i Turkmenistan, gdzie dla języka rosyjskiego przewidziano znacznie mniej miejsca w przestrzeni publicznej. W Uzbekistanie miał on status języka komunikacji międzyetnicznej, ale tylko w latach 1989-1995. Po 1995 r., gdy zaczęto wprowadzać alfabet łaciński i w wyniku przyjęcia ustawy *O języku państwowym* z 21 grudnia 1995 r., utracił on ten status prawny. W praktyce nadal jednak pełnił taką funkcję, ponieważ wspomniana ustawa zostawiała wybór obywatelom. Ze względu na antagonizmy etniczne porozumiewanie się w języku rosyjskim, np. między Tadżykami i Uzbekami, jest czasem traktowane jako rozmowa na równych zasadach⁶⁸. Choć pełnienie stanowisk państwowych wymagało znajomości języka państwowego, to poza tym ludność rosyjskojęzyczna nie odczuwała większych ograniczeń. Liczebność największej w tej grupie społeczności Rosjan po 1989 r. systematycznie spadała, podobnie jak w innych państwach regionu (8,35% w 1989 r., 4,91% w 2000 r. i 4,5% w 2013 r.)⁶⁹. Nadal popularne są studia w języku rosyjskim, a poziom znajomości tego języka wśród młodzieży wciąż jest wysoki (80%)⁷⁰.

Najbardziej restrykcyjną politykę w odniesieniu do języka rosyjskiego zastosowano w Turkmenistanie. Przejawem polityki prezydenta Saparmyrata Nyýazowa (1990-2006) skierowanej na utworzenie państwa monoetnicznego było pozbawienie języka rosyjskiego formalnego statusu. Wcześniej, w latach 1990-1996 r., miał on status języka komunikacji międzyetnicznej. Od 1994 r. wprowadzono latynizację alfabetu, a od 2000 r. tworzenie dokumentacji odbywało się wyłącznie w języku turkmeńskim⁷¹. W efekcie państwo przestało finansować rosyjskojęzyczną prasę i mass media, zakazało importu prasy i literatury w tym języku, szkolnictwo przestawiło się na język turkmeński. Toteż nauka języka rosyjskiego była możliwa jedynie w szkole przy ambasadzie Rosji w Aszchabadzie⁷². Wymienione czynniki sprzyjały „wypychaniu” stosunkowo nielicznej ludności rosyjskiej, która zmniejszyła się prawie trzykrotnie (z 9,5% w 1989 r. do 3,2% w 2010 r.)⁷³. Następca prezydenta Nyýazowa Gurbanguly Berdimuhamedow kontynuował główny kierunek polityki językowej poprzednika, jednak pozwolił na lektorat z języka rosyjskiego w szkołach.

Tylko w Tadżykistanie, w myśl konstytucji z 1994 r., język rosyjski zachował status języka komunikacji międzyetnicznej (art. 2), natomiast jedynym językiem państwowym pozostał tadżycki (odmiana farsy w zapisie cyrylicznym). Taki właśnie stan prawny wprowadzała ustawa z 22 lipca 1989 r. W wymiarze praktycznym oznaczał on szerokie wykorzystanie języka rosyjskiego obok tadżyckiego, w tym w pracy i kontaktach z organami władzy państwowej. W wyniku ochłodzenia stosunków tadżycko-rosyjskich na przełomie XX i XXI w. prezydent Emomali Rachmonow w ramach

⁶⁸ A. Wierzbicki, *Etnopolityka w Azji Centralnej...*, s. 372-373.

⁶⁹ K. Pietkiewicz, *Mapa etniczna...*, s. 276.

⁷⁰ M. Arutunova, *Ázykovaâ politika i status russkogo ázyka v SSSR...* [M. Арутюнова, *Языковая политика и статус русского языка в СССР...*], s. 167-168.

⁷¹ A. Wierzbicki, *Etnopolityka w Azji Centralnej...*, s. 373.

⁷² M. Arutunova, *Ázykovaâ politika i status russkogo ázyka v SSSR...* [M. Арутюнова, *Языковая политика и статус русского языка в СССР...*], s. 164.

⁷³ K. Pietkiewicz, *Mapa etniczna...*, s. 288.

polityki wzmocnienia suwerenności państwa zainicjował przyjęcie ustawy z 5 października 2009 r. o języku państwowym, która zobligowała wszystkich obywateli do znajomości języka tadżyckiego. Miał on być stosowany w życiu politycznym, gospodarczym, nauce i kulturze (art. 3). Choć język państwowy był językiem obowiązkowym w szkołach, to istniały pewne możliwości stosowania innych języków (art. 8-9)⁷⁴.

PERSPEKTYWY JĘZYKA ROSYJSKIEGO ORAZ WYZWANIA DLA POLITYKI I BEZPIECZEŃSTWA PAŃSTW REGIONU

Na przestrzeni trzech dekad język rosyjski stopniowo tracił swoją pozycję zarówno w świecie, jak i na obszarze poradzieckim. Tendencja spadkowa, co potwierdzają rosyjscy socjologzy, np. Aleksandr Arefiew (tabela 2), w kolejnych latach się utrzyma.

Tabela 2. Prognoza dynamiki liczebności osób posługujących się językiem rosyjskim w różnych państwach/regionach świata w latach 2004-2025 (w milionach)

Państwa/regiony świata	2004	2015	2025
Federacja Rosyjska	140,0	130,0	110,0
WNP i kraje bałtyckie	100,0	60,0	30,0
Europa Wschodnia i Bałkany	19,0	10,0	5,0
Europa Zachodnia	7,9	5,0	3,0
Ogółem w świecie	278,0	212,0	152,0

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: N.B. Mečkovskaâ, *Russkij âzyk v postsovetskoe vremâ...* [Н.Б. Мечковская, *Русский язык в постсоветское время...*], s. 226.

Kurczenie się przestrzeni stosowania języka rosyjskiego na interesującym nas obszarze jest skutkiem m.in. migracji ludności rosyjskiej i rosyjskojęzycznej do Rosji. Tylko z Azji Centralnej i Kaukazu Południowego wyemigrowało ponad 50 mln osób⁷⁵. Rosyjskojęzyczna przestrzeń stała się znacznie węższa od granic ZSRR. Perspektywy upowszechnienia języka rosyjskiego zależą zatem m.in. od wielkości społeczności rosyjskojęzycznych pozostających w krajach poradzieckich – większej w Ukrainie, Łotwie, Estonii i Kazachstanie. Zmiana społecznej pozycji języka rosyjskiego prowadzi do degradacji i pesymistycznych nastrojów wśród ludności posługującej się tym językiem, co z kolei nie stymuluje jego rozwoju. W takich krajach, jak np. Mołdawia, Kirgistan i Tadżykistan, gdzie zdecydowanie dominuje naród tytularny, na zainteresowanie językiem rosyjskim wpływa kierunek migracji zarobkowej, którym jest najczęściej Rosja. Na Litwie

⁷⁴ *Zakon Respubliki Tadżikistan „O gosudarstvennom âzyke Respubliki Tadżikistan”* [Закон Республики Таджикистан „О государственном языке Республики Таджикистан”], 5 X 2009, [online] https://www.andoz.tj/docs/zakoni/1_%E2%84%9613_state-language-RT_ru.pdf, 9 VIII 2022.

⁷⁵ N.B. Mečkovskaâ, *Russkij âzyk v postsovetskoe vremâ...* [Н.Б. Мечковская, *Русский язык в постсоветское время...*], s. 226.

i w Gruzji popularność języka rosyjskiego spadała⁷⁶. Tutaj oraz na Łotwie, a szczególnie w Estonii ma to związek m.in. z szybkim wzrostem popularności języka angielskiego.

Zmniejszenie liczby rusofonów wiąże się także z czynnikami naturalnymi, w tym z potencjałem demograficznym języka rosyjskiego i zmianą pokoleniową. Po rosyjsku na co dzień mówiła i swobodnie nim władała starsza i średnia generacja, czyli osoby, które urodziły się lub otrzymały edukację w ZSRR. „Pokolenie niepodległości” w zależności od kraju jest w większym bądź mniejszym stopniu związane z wartościami i symbolami narodowymi swego państwa, kształciło się w języku państwowym lub ojczystym. Z drugiej strony, zwłaszcza w krajach Europy Środkowo-Wschodniej, wiele osób w starszym i średnim wieku kojarzy język rosyjski z obowiązkowymi lekcjami, przez co traktuje go jako relikht komunizmu. Nadal zachował się, choć stracił na ostrości, stosunek do rosyjskiego *jako języka narzuconego, radzieckiego, języka „Wielkiego Brata”, kolchozów, GULAGu i socjalizmu, agresji i nierówności*⁷⁷.

Na dalsze losy i pozycję języka rosyjskiego nadal będą wpływały zewnętrzne czynniki geopolityczne, ekonomiczne czy cywilizacyjno-kulturowe. Dotyczy to m.in. poziomu zaawansowania procesów integracyjnych pod przewodnictwem Federacji Rosyjskiej, co uwidacznia się zwłaszcza na Białorusi. Wskazuje się też na podobieństwo kultury i języka białoruskiego i ukraińskiego do kultury i języka rosyjskiego oraz na wysoką rangę tego ostatniego w światowej przestrzeni informacyjnej jako na argumenty przemawiające za dalszym rozszerzeniem sfer jego stosowania, niezależnie od polityki narodowościowej i językowej Białorusi i Ukrainy⁷⁸. W tym drugim przypadku podobne prognozy zdezaktualizował atak Rosji na Ukrainę 24 lutego 2022 r. Radykalny spadek sympatii wobec rosyjskiej kultury i języka może utrzymać się w Ukrainie przez wiele lat.

Kazus Ukrainy, ale też innych państw Europy Środkowo-Wschodniej i Azji Centralnej skłania do uwzględnienia także perspektywy bezpieczeństwa. Język jest istotnym elementem definiującym tożsamość człowieka, w tym tożsamość narodową⁷⁹. Zachowanie zaś tożsamości kulturowej i etnicznej jednostki i zbiorowości, tak samo jak praw człowieka, należy do sfery bezpieczeństwa kulturowego oraz ludzkiego (*human security*) i stanowi jedno z ważnych wyzwań współczesnego świata⁸⁰. Zapewnienie tego bezpieczeństwa jest zadaniem państwa. Strategia wsparcia własnego języka państwowego w krajach

⁷⁶ Issledovatel'skaa gruppa Cirkon, Meždunarodnoe issledovatel'skoe agentstvo, *Russkijazyk na postsovet'skomprostranstve: sravnitel'noe issledovanie rasprostranennosti. Analitičeskij otčet*, „Euroazijskij monitor” [Исследовательская группа Циркон, Международное исследовательское агентство, *Русский язык на постсоветском пространстве: сравнительное исследование распространённости. Аналитический отчет*, Исследовательская группа Циркон, Международное исследовательское агентство „Евразийский монитор”], 2009, s. 56-57, [online] <https://eurasiamonitor.org/issledovaniia-#ul-id-144-8>, 16 VIII 2022.

⁷⁷ N.B. Mečkovskaâ, *Russkijazyk v postsovet'skoe vremâ...* [Н.Б. Мечковская, *Русский язык в постсоветское время...*], s. 227.

⁷⁸ *Tamże*, s. 227.

⁷⁹ G. Przybyłowska, *Tożsamość językowa Gruzinów a język rosyjski...*, s. 195.

⁸⁰ A. Szpak, *Bezpieczeństwo ludzkie ludów tubylczych w Arktyce na przykładzie Samów. Wybrane zagadnienia*, Toruń 2018, s. 78-80.

poradzieckich, o ile nie pozostaje wyłącznie w sferze teorii, w perspektywie krótko- lub długofalowej będzie prowadziła do redukcji zasięgu używalności języka rosyjskiego.

Język w połączeniu ze zróżnicowaniem etnicznym i religijnym może stanowić tło napięć i konfliktów. Z tego m.in. względu Zbigniew Brzeziński określał obszar Azji Centralnej, Kaukazu Południowego mianem „eurazjatyckich Bałkanów”. Po rozpadzie ZSRR w państwach centralnoazjatyckich, które w odróżnieniu od południowokaukaskich dopiero budowały swoją tożsamość, do głosu dochodziły silne różnice plemienne i etniczne, będące źródłem antagonizmów, oraz rywalizacja mocarstw regionalnych o ambicjach imperialnych⁸¹. Przykładem państwa z tykającą „bombą etniczną” jest Kazachstan, który był najbardziej zrusyfikowaną republiką radziecką, a na początku XXI w. miał najniższy wskaźnik ludności rdzennej wśród państw Azji Centralnej. Istniało tu zagrożenie secesji, gdyż północne i północno-wschodnie obwody zamieszkałe w sposób zwarty przez ludność rosyjskojęzyczną graniczyły bezpośrednio z Rosją. Etniczni Rosjanie opowiadali się za systemem federacyjnym, z czego część za zbrojną secesją lub autonomią polityczną czy też odbudowę państwa sowieckiego⁸².

Nakładanie się podziałów etnicznych i religijno-kulturowych (np. w Kazachstanie, Ukrainie), niestabilność i kryzysy polityczne (np. w Kirgistanie) wzmacniały potencjał dezintegracji państwa i konfliktów wewnętrznych. Wymienione czynniki sprzyjają migracji mniejszości narodowych, przez co zmienia się potencjał demograficzny języków, w tym rosyjskiego. Status tego języka jako element polityk językowych państw poradzieckich będzie powracać, przynajmniej w części państw, ponieważ, jak zauważa Dominique Arel, cykliczność jest jedną z cech kwestii językowej⁸³. W państwach Azji Centralnej będzie też podnoszony problem latynizacji alfabetów. Plany rządów w tym zakresie cieszą się jednak zróżnicowanym poparciem społecznym. Na obecność tematyki statusu języka rosyjskiego w debacie publicznej państw poradzieckich wpływ będą miały zarówno czynniki wewnętrzne, jak i geopolityczne, stan i perspektywy rozwoju stosunków z Rosją i szeroko pojętym Zachodem.

Federacja Rosyjska monitoruje zasięg języka rosyjskiego i dąży do zachowania jak najszerszej przestrzeni dla jego rozwoju. Wskazuje na to szereg dokumentów koncepcyjnych, w tym dotyczących polityki wobec rodaków za granicą⁸⁴. Za niepokojącą tendencję uznano zwrócenie się młodej generacji ku nauce innych języków, szczególnie angielskiego. Przyznanie językowi tytularnych narodów państw poradzieckich statusu jedyne państwowego traktuje się jako kolejny czynnik stopniowej eliminacji języka rosyjskiego z różnych sfer życia publicznego i społecznego, mediów, edukacji. Strona rosyjska interpretuje

⁸¹ Z. Brzeziński, *Wielka szachownica*, przeł. T. Wyżyński, Warszawa 1998, s. 124-127.

⁸² P. Grochmalski, *Kazachstan. Studium...*, s. 281-282.

⁸³ D. Arel, *Language Status, and State Loyalty in Ukraine*, „Harvard Ukrainian Studies” 2017-2018, vol. 35, no. 1-4, s. 233, [online] <https://www.husj.harvard.edu/articles/language-status-and-state-loyalty-in-ukraine>, 2 II 2022.

⁸⁴ *Federal'nyj zakon „O gosudarstvennoj politike Rossijskoj Federacii v otnošenii sootečestvennikov za rubežom” ot 24.05.1999 N 99-FZ* [Федеральный закон „О государственной политике Российской Федерации в отношении соотечественников за рубежом” от 24.05.1999 N 99-ФЗ], [online] http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_23178, 17 VIII 2022.

tę tendencję, wydawać by się mogło naturalną po kilku dekadach niepodległości, jako pochodną błędnej polityki językowej państw poradzieckich, która nie tylko narusza prawa etnicznych Rosjan mieszkających za granicą, ale też stoi w sprzeczności z własnym interesem narodowym tych krajów. Jako konsekwencje takiej polityki wskazywano utrudnienia we współpracy zarówno na forum Wspólnoty Niepodległych Państw (WNP), jak i w stosunkach bilateralnych między państwami, szczególnie z państwami bałtyckimi⁸⁵.

W Rosji wychodzono z założenia, że niekorzystne trendy dla języka rosyjskiego da się jeszcze odwrócić, m.in. dzięki współpracy na szczeblu rządowym w ramach WNP. W tym celu np. w 2006 r. powstała Międzypaństwowa Fundacja Współpracy Humanitarnej Państw Członkowskich WNP, która obecnie skupia dziewięć krajów⁸⁶. W promowanie języka rosyjskiego aktywnie angażuje się wiele podmiotów rządowych i organizacji społecznych FR. Są to resorty rządowe i podległe im jednostki, np. Federalna Agencja ds. WNP, Rodaków Mieszkających za Granicą i Międzynarodowej Współpracy Humanitarnej (ros. *Россоотрудничество*), Rada ds. Języka Rosyjskiego, Fundacja „Russkij Mir”, Centrum Rozwoju Języka Rosyjskiego, Państwowy Instytut Języka Rosyjskiego im. A.S. Puszkina w Moskwie itp. Osiągnięciu celu służy wdrożenie Federalnego Programu „Język Rosyjski”, organizacja Roku Języka Rosyjskiego w 2007 r., działalność rosyjskich mediów, prasy i wydawnictw, współpraca z diasporą rosyjską, zagranicznymi instytucjami i ośrodkami, w tym naukowymi i kulturalnymi, tworzenie sieci tzw. słowiańskich uniwersytetów itp.

Język rosyjski stanowi istotny element koncepcji „rosyjskiego świata” i narzędzie *soft power* rosyjskiej dyplomacji publicznej. Jest instrumentem ideologicznej presji i środkiem integracji całego obszaru poradzieckiego w wymiarze symbolicznym i politycznym, od którego jednak od razu odcięły się Litwa, Łotwa i Estonia. Prozachodnie preferencje geopolityczne, choć z różną intensywnością w różnym czasie, wykazują także Mołdawia, Gruzja i Ukraina. Relacje z Zachodem Gruzji w ostatnich latach jednak znacznie się ochłodziły.

W dyskusji publicznej i naukowej wokół statusu języka rosyjskiego strona rosyjska i zwolennicy szerokiego stosowania języka rosyjskiego w życiu publicznym i społecznym przytaczają szereg argumentów, których część stanowi element starej narracji. Jest to np. teza, że dorobek kultury i literatury stworzony w języku rosyjskim stanowi integralną i rozpoznawalną część światowego dziedzictwa. Za jego pośrednictwem odbywa się integracja ze światową przestrzenią kulturalną, informacyjną i naukowo-techniczną, dlatego stanowi on czynnik stymulujący rozwój narodów. Jest jednym z najbardziej rozpowszechnionych języków na świecie, ma status oficjalnego lub roboczego języka

⁸⁵ E.I. Pivovarov, *Postsovetskoe prostranstvo: al'ternativy integracii. Istoričeskij očerok*, Sankt-Peterburg [Е.И. Пивовар, *Постсоветское пространство: альтернативы интеграции. Исторический очерк*, Санкт-Петербург] 2010, s. 145-147.

⁸⁶ *O deatelnosti Mežgosudarstvennogo fonda gumanitarnogo sotrudničestva gosudarstv – učastnikov SNG* [О деятельности Межгосударственного фонда гуманитарного сотрудничества государств участников СНГ], 2 XI 2020, [online] https://cis.minsk.by/news/16829/o_deatelnosti_mezhgosudarstvennogo_fonda_gumanitarnogo_sotrudnichestva_gosudarstv_%E2%80%91_uchastnikov_sng, 16 VIII 2022.

w szeregu organizacji międzynarodowych⁸⁷. Integruje społeczeństwa poradzieckie, umożliwia porozumiewanie się jako język komunikacji międzyetnicznej i bez niego narodom WNP ciężko będzie się obejść⁸⁸. Jest stosowany w kontaktach rodzinnych, biznesie, sferze usług, finansów i bankowości, gdzie pełni funkcję swoistej *lingua franca*. Jest nie tylko narzędziem komunikowania się, ale też nośnikiem odpowiedniej kultury, tworzy wspólną przestrzeń kulturowo-cywilizacyjną. W tym sensie język angielski nie jest w stanie go zastąpić i w efekcie *tam, gdzie znika rosyjski, powstaje luka*⁸⁹. W retoryce zwraca się też uwagę na potencjał ludzki etnicznych Rosjan jako wysoko wykwalifikowanej kadry naukowej, technicznej, artystycznej, kierowniczej (np. w sferze administracji, przemysłu, badań naukowych itp.). Antyrosyjska polityka językowa skłania ich do emigracji, co dzieje się ze stratą dla gospodarki i innych ważnych sfer życia społeczeństwa. Podnoszony jest także argument, że zmiana *status quo* języka rosyjskiego to przejaw imperialnego kompleksu państw poradzieckich⁹⁰.

Podobne uzasadnienie zmierza do wykazania, że z pragmatycznego punktu widzenia znajomość języka rosyjskiego jest pożyteczna, wręcz niezbędna. Bilingwizm w państwach poradzieckich to zatem atut. Nie uwzględnia się przy tym słabych stron tej koncepcji dla społeczeństw dawnych republik związkowych. Wiążą się one m.in. z „rozmywaniem” ich tożsamości, ukrytą kontynuacją radzieckiej polityki dominacji językowej z podrzędną rolą języków i kultur nierosyjskich oraz z próbami reintegracji obszaru poradzieckiego. Państwa, które w pełni uświadamiają sobie zagrożenia, nie powinny kierować się tego typu podejściem pragmatyczno-pluralistycznym (jak np. w Kirgistanie i Kazachstanie), które oznacza ustępstwa i służy interesom przede wszystkim Rosji. W zamian powinny uznać za swój wybór strategiczny wzmocnienie pozycji języka tytularnego jako podstawę tożsamości narodowej. Właśnie takie myślenie ma umożliwić rozkwit jego kultury i sprzyjać wzmocnieniu państwowości⁹¹. Równocześnie należy pamiętać o wyważonej polityce, która uwzględniałaby międzynarodowe normy i standardy w zakresie praw mniejszości narodowych i językowych, ale z zachowaniem zasady ich równego traktowania.

Obecność licznej społeczności etnicznych Rosjan w krajach postsowieckich i obrońa ich praw językowych stanowi dla Moskwy pretekst do ingerowania w sprawy wewnętrzne tych krajów i w razie potrzeby izolowania ich na arenie międzynarodowej⁹². Działania te służą także utrzymaniu dawnych republik ZSRR w sferze „żywotnych interesów” Federacji Rosyjskiej. W skrajnych przypadkach realizacja powyższego celu

⁸⁷ E.I. Pivovarov, *Postsoverskoe prostranstvo...* [Е.И. Пивовар, *Постсоветское пространство альтернативы интеграции...*], s. 145.

⁸⁸ N.G. Samsonov, *Russkij język v stranah SNG i Baltii...* [Н.Г. Самсонов, *Русский язык в странах СНГ и Балтии...*], s. 7.

⁸⁹ S.T. Zolán, K.S. Akopán, *Russkij język v Armenii: istoriá...* [С.Т. Золян, К.С. Акопян, *Русский язык в Армении: история...*], s. 380.

⁹⁰ A. P'ánov, *Status russkogo języka v stranah SNG...* [А. Пьянов, *Статус русского языка в странах СНГ...*], s. 55.

⁹¹ G. Ohotin, *Азыковой прагматизм*, „Korrespondent” [Г. Охотин, *Языковой прагматизм*, „Корреспондент”] 10 IX 2005.

⁹² M. Jankowiak, *Integracja czy dezintegracja państwa?...*, s. 420, 427.

przybiera postać konfliktu zbrojnego, jak w Gruzji czy obecnie w Ukrainie, a kwestia językowa jest instrumentalizowana w uzasadnieniu zmian terytorialnych. Toteż doświadczenie historyczne, wzrost popularności idei nacjonalistycznych i imperialistycznych w Rosji oraz charakter jej polityki zagranicznej słusznie budzą zaniepokojenie na omawianym obszarze. W Ukrainie, która walczy z Rosją – drugą potęgą militarną świata – hasło „Język rosyjski jako broń w rękach Moskwy” nabiera szczególnego sensu. Również inne slogany (np. „Mówmy po ukraińsku, by Rosja nie musiała «bronić» rosyjskojęzycznych”, „Gdzie kończy się język ukraiński, tam kończy się Ukraina”, „Język to bezpieczeństwo”) zachęcają Ukraińców i inne narody podległe niegdyś Rosji do dostrzeżenia negatywnych skutków zaniedbań i błędów polityki językowej swych państw i zwrócenia uwagi na instrumentalne rozgrywanie kwestii językowej w geopolityce.

PODSUMOWANIE

Po rozpadzie ZSRR język rosyjski stracił uprzywilejowaną pozycję i status prawny, który miał jako język oficjalny na terenie całego kraju. Różnice w statusie języka rosyjskiego w niepodległych państwach poradzieckich zależały od szeregu czynników: od celów polityki wewnętrznej (np. wzmocnienia tożsamości narodowej, koherencji społecznej), wyboru modelu polityki językowej, kierunku polityki zagranicznej (euroatlantyki lub prorosyjski), relacji z Rosją, liczebności diaspory rosyjskiej i jej miejsca w życiu społeczno-politycznym państw poradzieckich, wpływu wywieranego przez Rosję i zawiązania procesów integracyjnych pod jej egidą. W wymiarze formalnoprawnym najmocniejszą pozycję język rosyjski ma obecnie, oprócz Rosji, na Białorusi (język państwowy) oraz w Kazachstanie i Kirgistanie (język oficjalny), czyli w państwach najsilniej zintegrowanych z Rosją pod względem politycznym, ekonomicznym i militarnym. Tylko w Tadżykistanie zachował on status języka komunikacji międzyetnicznej. W Armenii, Gruzji i Estonii jest zaliczany do języków mniejszości narodowych. Ponadto w Estonii (od 1995 r.) oraz na Łotwie (od 1999 r.) i w Armenii (od 2017 r.) rosyjski został uznany za język obcy. W sześciu państwach – Azerbejdżanie, Gruzji, Mołdawii (od 2018 r.), Litwie, Uzbekistanie (od 1995 r.) i Turkmenistanie (od 1996 r.) – status języka rosyjskiego nie jest prawnie zdefiniowany.

Obniżaniu rangi języka rosyjskiego w życiu publicznym i społecznym towarzyszył proces podnoszenia prawnego statusu, społecznego prestiżu i zakresu stosowania języków tytularnych, traktowanych jako ważny symbol państwowości i konsolidacji narodu politycznego. Cel ten był osiągany z różnym sukcesem, a zmiana statusu języka rosyjskiego prowadziła nierzadko do antagonizmów etnicznych i napięć politycznych, migracji ludności rosyjskiej i rosyjskojęzycznej, a nawet nastrojów separatystycznych. Zmiana społecznej i ekonomicznej sytuacji etnicznych Rosjan, tracących uprzywilejowaną pozycję i ważne funkcje, które pełnili jako warstwa kierownicza i twórcza w wielu dziedzinach, stanowiła czynnik wypychający. Masowa emigracja wspomnianych grup i procesy starzenia się wpłynęły na zmniejszenie potencjału demograficznego języka rosyjskiego poza Rosją. Mimo to w życiu wielu społeczeństw poradzieckich język rosyjski

nadal jest stosowany w codziennych kontaktach i w domach, choć większość rządów dąży do ograniczenia jego zasięgu. Wspomniane oraz inne uwarunkowania przyczyniają się do stopniowego kurczenia się przestrzeni rosyjskojęzycznej.

Władze Rosji próbują przeciwdziałać pogłębianiu się niekorzystnej tendencji, wykorzystując m.in. dyskurs o dyskryminacji praw mniejszości narodowych i językowych. Z perspektywy tego państwa zachowanie wysokiego statusu języka rosyjskiego stanowi jedno z narzędzi utrzymania dominacji politycznej i cywilizacyjno-kulturowej na obszarze poradzieckim. Kwestia językowa wielokrotnie stanowiła narzędzie presji politycznej Rosji wobec rządów niepodległych państw i była rozgrywana na arenie międzynarodowej, zwłaszcza w odniesieniu do państw bałtyckich i Ukrainy. Zdanie sobie sprawy ze wskazanych zagrożeń przez elity polityczne państw poradzieckich powinno prowadzić do racjonalnej i wyważonej polityki w sferze języka, stosunków etnicznych i bezpieczeństwa, ale w jej centrum musi stać własna racja stanu i perspektywy rozwoju państwa.

BIBLIOGRAFIA

- Ahmeteli N., *Stanet li russkij gosudarstvennyj językom v Armenii?* [Ахметели Н., *Станет ли русский государственным языком в Армении*], BBC News, 20 XII 2017, [online] <https://www.bbc.com/russian/features-42427481>.
- All-Ukrainian Population Census 2001*, [online] <http://2001.ukrcensus.gov.ua>.
- Arel D., *Language Status, and State Loyalty in Ukraine*, „Harvard Ukrainian Studies” 2017-2018, vol. 35, no. 1-4, s. 233-264, [online] <https://www.husj.harvard.edu/articles/language-status-and-state-loyalty-in-ukraine>.
- Arutunova M., *Языковая политика и статус русского языка в СССР и государствах постсоветского пространства*, „Вестник Московского университета. Серия 25. Международные отношения и мировая политика” [Арутюнова М., *Языковая политика и статус русского языка в СССР и государствах постсоветского пространства*, „Вестник Московского университета. Серия 25. Международные отношения и мировая политика”] 2012, nr 1, s. 155-177.
- Benedyczak J., *Założenia i perspektywy polityki Rosji wobec Gruzji*, „Biuletyn Polskiego Instytutu Spraw Międzynarodowych” 2018, 28 VIII, nr 117, [online] https://pism.pl/publikacje/Za_oznienia_i_perspektywy_polityki_Rosji_wobec_Gruzji#_ftnref1.
- Bolee 9 tys. etnicznych kazachov polučili status kandida s načala 2022 goda* [Более 9 тыс. этнических казахов получили статус кандидата с начала 2022 года], 4 VII 2022, [online], <https://www.gov.kz/memleket/entities/enbek/press/news/details/408106?lang=ru>.
- Brzeziński Z., *Wielka szachownica*, przeł. T. Wyżyński, Warszawa 1998.
- Całus K., *Gagauzja: rosnący separatyzm w Mołdawii*, Komentarze OSW, 10 III 2014, [online] <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/komentarze-osw/2014-03-10/gagauzja-rosnacy-separatyzm-w-moldawii>.
- Constitution of Georgia*, 24 VIII 1995, [online] <https://matsne.gov.ge/en/document/view/30346?publication=36>.
- Eberhardt P., *Między Rosją a Niemcami. Przemiany narodowościowe w Europie Środkowo-Wschodniej w XX w.*, Warszawa 1996.

- Federal'nyj zakon „O gosudarstvennoj politike Rossijskoj Federacii v otnošenii sootečestvennikov za rubežom” ot 24.05.1999 N 99-FZ* [Федеральный закон „О государственной политике Российской Федерации в отношении соотечественников за рубежом” от 24.05.1999 N 99-ФЗ], [online] http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_23178.
- Gergało-Dąbek N., *Dyskurs tożsamościowy Ukrainy po Rewolucji Godności przez pryzmat kwestii językowej*, Lublin 2021.
- Gradirovski S., Esipova N., *Russian Language Enjoying a Boost in Post-Soviet States: Attitudes More Favorable in Georgia, Moldova, and Armenia*, 1 VIII 2008, [online] <https://news.gallup.com/poll/109228/russian-language-enjoying-boost-postsoviet-states.aspx>.
- Grochmalski P., *Kazachstan. Studium politologiczne*, Toruń 2006.
- Hotărârea nr. 17 din 04.06.2018 pentru controlul constituționalității unor prevederi referitoare la funcționarea limbilor vorbite pe teritoriul Republicii Moldova și a articolului 4 alin. (2) din Codul jurisdicției constituționale, [online] <https://www.constcourt.md/ccdocview.php?tip=hotariri&dociid=662&l=ro>.
- Imakeev M., *Russkikh v Kirgizii ostaetsâ vse men'she* [Имакеев М., Русских в Киргизии остаются все меньше], Demoskop Weekly, 2001, 8-21 X, nr 37-38, [online] <http://www.demoscope.ru/weekly/037/evro09.php>.
- Issledovatel'skaâ gruppâ Cirkon, Meždunarodnoe issledovatel'skoe agentstvo, *Russkij âzyk na postsovetском prostranstve: sravnitel'noe issledovanie rasprostranennosti. Analitičeskij otčet*, „Euroazijskij monitor”, 2009 [Исследовательская группа Циркон, Международное исследовательское агентство, Русский язык на постсоветском пространстве: сравнительное исследование распространенности. Аналитический отчет, „Евразийский монитор”], [online] <https://eurasiamonitor.org/issledovaniia#ul-id-144-8>.
- Jankowiak M., *Integracja czy dezintegracja państwa? Polityka niepodległej Łotwy wobec mniejszości narodowych (nieobywateli)*, [w:] *Rozpad ZSRR i jego konsekwencje dla Europy i świata*, cz. 3: *Kontekst międzynarodowy*, red. J. Diec, Kraków 2011, s. 411-429.
- Jundo-Kaliszewska B., Kuczyńska-Zonik A., *Wyzwania litewskiej i łotewskiej oświaty w dobie agresji Rosji na Ukrainę*, „Komentarze Instytutu Europy Środkowej” 2022, nr 251(739), [online] <https://ies.lublin.pl/komentarze/wyzwania-litewskiej-i-lotewskiej-oswiaty-w-dobie-agresji-rosji-na-ukraine>.
- Koncepcijâ ukrepleniâ edinstva naroda i mežetničeskikh otnošenij v Kyrgyzskoj Respublike, Biškek [Концепция укрепления единства народа и межэтнических отношений в Кыргызской Республике, Бишкек] 2013, [online] http://www.president.kg/files/docs/kontseptsiya_ukrepleniya_edinstva_naroda_i_mejetnicheskikh_otnoshenij_v_kr.pdf.
- Konstitucijâ Respubliki Kazahstan, prinâta na respublikanskom referendum 30 avgusta 1995 goda [Конституция Республики Казахстан, принята на республиканском референдум 30 августа 1995 года], [online] <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K950001000>.
- Kuczyńska-Zonik A., *Dyskurs narodowościowy na Litwie w kontekście współczesnych wyzwań*, „Rocznik Instytutu Europy Środkowo-Wschodniej” 2016, R. 14, z. 5, s. 281-300.
- Kuczyńska-Zonik A., Szwed K., *Prawa mniejszości narodowych na Litwie*, Warszawa 2020.
- Law of Georgia on Official Language*, 22 VII 2015, [online] <https://matsne.gov.ge/en/document/download/2931198/0/en/pdf>.

- Lietuvos Respublikos valstybinės kalbos įstatymas, 1995 m. sausio 31 d. Nr. I-779*, [online] <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.15211?jfwid=32wf6lrn>.
- Mečkovskaâ N.B., *Russkij âzyk v postsovetское vremâ: što sokrašaet i što rassîrâet obšenie po-rus-ski?* [Мечковская Н.Б., *Русский язык в постсоветское время: что сокращает и что расширяет общение по-русски?*], [w:] *Russian Language in the Multilingual World*, red. A. Nikunlassi, E. Protassova, Helsinki 2019, s. 226-239.
- O deâtelnosti Mežgosudarstvennogo fonda gumanitarnogo sotrudničestva gosudarstv – učastnikov SNG* [О деятельности Межгосударственного фонда гуманитарного сотрудничества государств участников СНГ], 2 XI 2020, [online] https://cis.minsk.by/news/16829/o_dejatelnosti_mezhgosudarstvennogo_fonda_gumanitarnogo_sotrudnichestva_gosu-darstv_%E2%80%91%91_uchastnikov_sn.
- Office of Citizenship and Migration Affairs Republic of Latvia, [online] <https://www.pmlp.gov.lv/en/naturalization>.
- Ohotin G., *Âzykovoï pragmatizm*, „Korrespondent” [Охотин Г., *Языковой прагматизм*, „Корреспондент”] 2005, 10 IX.
- P’ânov A., *Status russkogo âzyka v stranah SNG*, „Vestnik KemGU” [Пьянов А., *Статус русского языка в странах СНГ*, „Вестник КемГУ”] 2011, nr 3, s. 55-59.
- Pietkiewicz K., *Mapa etniczna obszaru byłego ZSRR*, Toruń 2019.
- Pivovar E.I., *Postsovetское prostranstvo: al’ternativy integracii. Istoričeskij očerk*, Sankt-Peterburg [Пивовар Е.И., *Постсоветское пространство: альтернативы интеграции. Исторический очерк*, Санкт-Петербург] 2010.
- Przybyłowska G., *Tożsamość językowa Gruzinów a język rosyjski*, „Acta Universitatis Nicolai Copernici. Nauki Humanistyczno-Społeczne. Pedagogika” 2020, z. 40, s. 193-221, https://doi.org/10.12775/AUNC_PED.2020.017.
- Samsonov N.G., *Russkij âzyk v stranah SNG i Baltii*, „Vestnik ÂGU” [Самсонов Н.Г., *Русский язык в странах СНГ и Балтии*, „Вестник ЯГУ”] 2006, t. 3, nr 2, s. 67-73.
- Semenova Ū., *Russkij âzyk v Moldove ostalsâ bez statusa. A ostanutsâ li russkie školy?* [Семенова Ю., *Русский язык в Молдове остался без статуса. А останутся ли русские школы?*], Deutsche Welle, 22 I 2022, [online] <https://www.dw.com/ru/russkij-jazyk-v-moldove-ostalsja-bez-statusa-a-ostanutsja-li-russkie-shkoly/a-56313275>.
- Szpak A., *Bezpieczeństwo ludzkie ludów tubylczych w Arktyce na przykładzie Samów. Wybrane zagadnienia*, Toruń 2018.
- The Law of The Republic of Armenia on Language. Adopted 17.04.1993*, [online] <http://www.parliament.am/legislation.php?sel=show&ID=1793&lang=eng>.
- Valik keelekasutust reguleerivaid õigusakte*, Keeleamet, [online] <https://www.keeleamet.ee/et/eesmargid-tegevused/valik-keelekasutust-reguleerivaid-oigusakte>.
- Werner C., Emmelhainz C., Barcus H.R., *Privileged Exclusion in Post-Soviet Kazakhstan: Ethnic Return Migration, Citizenship, and the Politics of (Not) Belonging*, „Europe-Asia Studies” 2017, vol. 69, s. 1557-1583, <https://doi.org/10.1080/09668136.2017.1401042>.
- Wierzbicki A., *Etnopolityka w Azji Centralnej. Między wspólnotą etniczną a obywatelską*, Warszawa 2008.
- Wierzbicki A., „Rosja dla Rosjan”. *Nacjonalizm rosyjski i etnopolityka*, Warszawa 2018.
- Więclawski J., *Rosjanie na Łotwie – problem statusu i praw obywatelskich rosyjskich mieszkańców Republiki Łotewskiej*, „Forum Politologiczne” 2007, t. 5, s. 197-238.

- Włodarska-Frykowska A., *Mniejszość rosyjska w życiu społeczno-politycznym Estonii po 1991 roku*, Łódź 2017.
- Yeskarauly B., *Implications of Inclusive Nation-Building Policies in Kazakhstan: Young Kazakh Adults' National Identity*, Leicester 2015.
- Zakon Kyrgyzskoj Respubliki ot 2 aprilâ 2004 goda № 54. „O gosudarstvennom âzyke Kyr-gyzskoj Respubliki” [Закон Кыргызской Республики от 2 апреля 2004 года № 54. „О государственном языке Кыргызской Республики”], [online] <http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/1439>.
- Zakon Respubliki Belarus ot 13 iûlâ 1998 goda №187-3 „O vnesenii izmenenij i dopolnenij v Za-kon Respubliki Belarus «O âzykah v Respublike Belarus»” [Закон Республики Беларусь от 13 июля 1998 г. №187-3 „О внесении изменений и дополнений в Закон Республики Беларусь «О языках в Республике Беларусь»”], [online] <http://www.levonevski.net/pravo/razdel2/num7/2d715.html>.
- Zakon Respubliki Kazahstan ot 11 iûlâ 1997 goda № 151-I O âzykah v Respublike Kazahstan [Закон Республики Казахстан от 11 июля 1997 года № 151-I О языках в Республике Казахстан], [online] https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1008034.
- Zakon Respubliki Tadżikistan „O gosudarstvennom âzyke Respubliki Tadżikistan” [Закон Республики Таджикистан „О государственном языке Республики Таджикистан”], 5 X 2009, [online] https://www.andoz.tj/docs/zakoni/1_%E2%84%9613_state-language-RT_ru.pdf.
- Zakon SSSR „O âzykah narodov SSSR” [Закон СССР „О языках народов СССР”], 24 IV 1990, [online] <http://www.consultant.ru/cons/cgi/online.cgi?req=doc&base=ESU&n=57#X6L7ZDT56F6ZLhQA>.
- Zakon Ukraïni „Pro zabezpečennâ funkcionuvannâ ukraïns’koï movi âk derżavnoi” [Закон Украïни „Про забезпечення функціонування української мови як державної”], 25 IV 2019, [online] <https://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2704-19> 11 VII 2022.
- Zakon Ukraïni „Pro zasadi derżavnoi movnoi politiki” [Закон Украïни „Про засади державної мовної політики”], 3 VII 2012, [online] <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5029-17>.
- Zolân S.T., Akopân K.S., *Russkij âzyk v Armenii: istoriâ i sovremennyj status*, [w:] *Desâtaâ Godiçnaâ nauçnaâ konferenciâ (30 noâbrâ – 4 dekabrá 2015): Sbornik nauçnyh statej*, red. A.R. Darbinân i in., Erevan [Золян С.Т., Акопян К.С., *Русский язык в Армении: история и современный статус*, [w:] *Десятая Годичная научная конференция (30 ноября – 4 декабря 2015): Сборник научных статей*, ред. А.Р. Дарбинян и др., Ереван] 2015, s. 373-382.

Antonina KOZYRSKA – doktor habilitowana, prof. UMK w Katedrze Bezpieczeństwa Społecznego i Kulturalnego w Instytucie Nauk o Bezpieczeństwie na Wydziale Nauk o Polityce i Bezpieczeństwie UMK. Bada problemy życia społeczeństw Europy Wschodniej, w szczególności Ukrainy, międzynarodowe stosunki kulturalne i „ludzki wymiar” bezpieczeństwa.